

Η ΑΥΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΩΝΙΑ

(αντίστοιχο κεφάλαιο στο έργο του [JOHN B. BURY](#)
«ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ»)

Στή σειρά τούτων τῶν διαλέξεών μου σκοπὸ ἔχω νὰ ἀναζητήσω τὶς ρίζες καὶ νὰ παρακολουθήσω τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστοριογραφίας τῶν Ἑλλήνων. Θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξετάσω ἀπὸ μία γενικὴ σκοπιὰ τὶς ἀρχές, τὶς κατευθυντήριες ιδέες καὶ τὶς μεθόδους τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν καὶ νὰ τὶς συσχετίσω μὲ τὰ γενικότερα ρεύματα τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Δὲ χρειάζεται νὰ δικαιολογήσω τὸ γιὰτί ἀφιερῶνω μεγάλο μέρος τοῦ χρόνου (τῶν διαλέξεών μας) στὸν Ἡρόδοτο καὶ τὸ Θουκυδίδη· αὐτοί, ὅσο γνῶριμοι κι ἂν εἶναι σὲ μᾶς ἀπὸ τὴν παιδική μας ἡλικία, ἔχουν πάντα τὴ μυστικὴ δύναμη νὰ διεγείρουν τὸ διαφέρον μας, πὺ ποτὲ δὲν ἐξαντλεῖται καὶ ποτὲ δὲν παλιώνει. Σὰν ἑλληνιστὴς θὰ εἶμαι εὐτυχής, ἂν μπορέσω νὰ δείξω μὲ πειστικότητα τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως στὴν ποίηση καὶ στὰ γράμματα γενικά, ὅπως στὴν τέχνη, ὅπως στὴ φιλοσοφία καὶ στὰ μαθηματικά, ἔ τ σ ι κ α ἰ σ τ ῆ ν ἱ σ τ ο ρ ῖ α ἢ ὀ φ ε ἰ λ ἦ μ α ς π ρ ὸ ς τ ο ῦ ς Ἑ λ λ η ν ε ς ξ ε π ε ρ ν ἄ ε ι κ ἄ θ ε μ ἔ τ ρ ο. Αὐτοὶ δὲν ἦταν οἱ πρῶτοι πὺ χρονολόγησαν τὰ γεγονότα, ἀλλὰ ἦταν οἱ πρῶτοι πὺ χρησιμοποίησαν τὴν κριτικὴ στὰ γεγονότα. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι αὐτοὶ θεμελίωσαν τὴν ἱστοριογραφία.

1. Ἡ ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῆς ἐπικῆς ποιήσεως.

Πολὺ πρὶν ἢ ἱστορία — μὲ τὴν κυριολεξία τοῦ ὅρου — φθάση στὸ σημεῖο νὰ γράφεται, οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες εἶχαν μιὰ λογοτεχνικὴ παραγωγή, πὺ γι' αὐτοὺς ἦταν ἰσοδύναμη μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν παραδέχονταν μὲ ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη· πρόκειται γιὰ τὰ ἐπικὰ ποιήματά τους. Τὰ ὁμηρικὰ ἄσματα ὄχι μόνο διασκέδαζαν τὴ φαντασία, ἀλλὰ καὶ ἱκανοποιοῦσαν αὐτὸ πὺ λέμε ἐμεῖς ἱστορικὴ περιέργεια τῶν ἀκροατῶν, πὺ παρακολουθοῦσαν τὴν ἀπαγγελία τους. Αὐτὸ τὸ διαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία ὑπηρετοῦσε πρακτικὸ σκοπὸ, δὲν ἦταν ἄσκοπη παρελθοντολογία. Ὁ μῦθος τοῦ παρελθόντος στήριζε ἄμεσα τὴν περηφάνειά τους, ἀφοῦ συνδεόταν μὲ τὴ θρησκευτικὴ λατρεία πὺ εἶχαν γιὰ τοὺς προγόνους τους. Κάθε πολιτεία μὲ αὐτοσεβασμὸ ζητοῦσε νὰ συνδεθῆ διὰ μέσου τῶν παλιῶν οικογενειῶν τῆς μὲ Ὀμηρικὸς ἥρωες καὶ αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὸν πὺ μεγάλο τίτλο τιμῆς μέσα στὸν Ἑλληνικὸ κόσμο. Τὰ ποιήματα πὺ μπορούσαν νὰ προσφέρουν ἕναν τέτοιο τίτλο τὰ ἀντίκρουζαν σὰ γνήσια ἱστορικὰ τεκμήρια. Σὲ περιπτώσεις ἐδαφικῶν διαφορῶν ἐπικαλοῦνταν τὴν Ἰλιάδα σὰν

ἀδιαφιλονίκητη μαρτυρία. Τὸ τεράστιο γόητρο τοῦ Ὀμήρου, ἡ βαθιὰ ἐκτίμηση ποὺ εἶχαν κερδίσει τὰ Τρωϊκὰ ἔπη στὸ νοῦ καὶ τὶς καρδιές τῶν Ἑλλήνων μποροῦν κατὰ ἓνα μέρος νὰ ἐξηγήσουν τὸ αἰνίγμα, γιατί τόσο πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ ἔπος γεννήθηκε (στοὺς Ἑλληνες) ἡ ἀνάγκη νὰ καταγράψουν πρόσφατα ἢ σύγχρονά τους γεγονότα. Γιατί ἡ πενιχρότητα ἱστορικῶν κειμένων πρέπει νὰ μᾶς προκαλῆ κατάπληξη, ὅταν ἐξετάζωμε τὴν πρώϊμη ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς σοφίας τους. Τὸν ἔβδομο αἰῶνα ἡ πολιτικὴ ἐμπειρία τους ἦταν πολὺ ἀναπτυγμένη. Ἡ Σπάρτη π.χ. εἶχε ἓνα περίπλοκο διοικητικὸ σύστημα· ἡ Ἀθήνα εἶχε καθιερώσει τὸ θεσμὸ τῶν ἀρχόντων μὲ ἐτήσια θητεία. Ὁ (μεγάλος) ἀριθμὸς τῶν μικρῶν ἀνεξάρτητων πολιτειῶν, ποὺ ἔπρεπε νὰ ζοῦν μὲ συνεργασία καὶ ποὺ μερικὲς εἶχαν εἰδικὲς σχέσεις μεταξύ τους, συνετέλεσε στὸ νὰ καλλιεργηθῆ τὸ πολιτικὸ αἶσθημα.

Ὁ θεσμὸς Πόλη - Κράτος εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἔνταση τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἔγινε σκηνὴ γιὰ πολυάριθμα καὶ ποικιλόμορφα πειράματα διακυβερνήσεως. Μέσα ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες ξεπήδησε ἡ πολιτικὴ φιλολογία. Ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Τυρταῖος, ὁ Σόλωνας, ὁ Θέογνης ἦταν οἱ ἐπιφανέστεροὶ ἀπὸ τοὺς παλιοὺς στιχοῦργοις ποὺ πραγματεύθηκαν τὴν τρέχουσα πολιτικὴ σὲ ἔμμετρα κείμενα. Ἀλλὰ οἱ Ἑλληνες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δὲν αἰσθάνονταν νὰ τοὺς ὠθῆ κανένα κίνητρο νὰ καταγράψουν τὴν ἐμπειρία τους σὲ κείμενα ἱστορικά. Τὸ μόνον ἱστορικὸ διαφέρον τους — ἡ γενεαλογία — εὗρισκε ἱκανοποίηση στὰ ἔπη. Πολὺ νωρύτερα ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἀσσυρία εἶχαν πλῆθος ἀπὸ ἀφηγήσεις γραπτὲς γιὰ σύγχρονα γεγονότα, ἀφηγήσεις κατακτήσεων καὶ κατορθωμάτων, ποὺ γράφονταν, γιὰ νὰ δοξάσουν κάποιον δυνατὸ μονάρχη. Ἀλλὰ οἱ Ἑλληνες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀκόμη καὶ οἱ τύραννοι, ἦταν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κείνο τὸ εἶδος τῆς ἀλαζονείας ποὺ ἔκανε ἓναν Ἀσσουρμπανιπάλ (Σαρδανάπαλο) νὰ φροντίζῃ γιὰ τὴν ἐξιστόρηση τῶν προσωπικῶν κατορθωμάτων του. Ὁ Περίανδρος καὶ ὁ Πεισίστρατος δὲ σκέφθηκαν νὰ ἐξασφαλίσουν ὑστεροφημίαν μὲ τέτοια μνημεῖα ἀπευθυνόμενα στοὺς μεταγενέστερους. Ἄν ὁ Πεισίστρατος ἦταν ἀνατολίτης μονάρχης, θὰ εἶχε παρακινήσει τοὺς φίλους του συγγραφεῖς νὰ ἐξυμνήσουν τὴν προσωπικὴ σταδιοδρομίαν του. Ἐπειδὴ ὅμως ἦταν Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς του (6ης ἑκατονταετίας π.Χ.) συγκρότησε μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, γιὰ νὰ συγκεντρώσουν καὶ νὰ καταγράψουν τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα. Ὑπῆρχαν πράγματι μερικὰ γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τοῦ 7ο αἰῶνα, ἴσως καὶ νωρύτερα, τὰ ὁποῖα σὲ κατοπινὴ ἐποχὴ ἀποδείχτηκαν χρήσιμα. Αὐτὰ ὅμως ἦταν ἀπλοὶ κατάλογοι ὀνομάτων, π.χ. κατάλογοι ἀρχόντων καὶ ἱερέων.

Σημασία γιὰ μᾶς ἔχει νὰ κατανοήσωμε ὅτι τὸ ἱστορικὸ διαφέρον τῶν Ἑλλήνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, καθὼς συγκεντρωνόταν στὶς ἐπικὲς παραδόσεις, ἦταν ζωηρὸ καὶ δημιουργικόν. Ἡ ἐπικὴ ποίηση ἦταν ἀκόμη στὴν ἀκμὴ τῆς τὸν ἔβδομο αἰῶνα, ἂν καὶ ἐμελλε νὰ τερματισθῆ γρήγορα ἡ ἀνάπτυξή της. Εἶναι σχεδὸν βέβαιο πὼς ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσεια δὲν πῆραν τὴ μορφή, μὲ τὴν ὁποῖα σώζονται σήμερα, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 600 π.Χ. Εἶναι ἀνάγκη μόνον νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ θυμηθῆτε τὶς διαλέξεις ποὺ ἔδωσε σὲ τοῦτο τὸ Πανεπιστήμιον τὸν περασμένο χρόνον ὁ G. Murray· μερικὰ πράγματα ποὺ εἶπε συμβαίνει νὰ

προετοιμάζουν τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν πηγῶν τῆς ἱστοριογραφίας. Ἐκεῖνος ἐπέμεινε —σωστὰ κατὰ τὴ γνώμη μου— ὅτι τὸ ἀρχικὸ κίνητρο καὶ τὸ θεμέλιο τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν ἦταν ἱστορικό. Καὶ ἔδειξε μὲ θαυμαστὴ ὀξυδέρκεια πῶς ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπῶν στὶς διαδοχικὲς τους φάσεις ἀνταποκρινόταν στὶς ιδέες καὶ ἀνταντακλοῦσε τὴν ἰδεολογία, τὰ ἤθη, τὶς προτιμήσεις τῶν διαδοχικῶν ἐποχῶν. Ἄλλα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῶν ἠθῶν, πού ἔκαμε ὁ G. Murray, ὑπῆρχε κί ἓνα ἄλλο εἶδος κριτικῆς πού ἀποκάλυψε τὴν ὑπαρξὴ ἱστορικῆς συνειδήσεως μέσα σ' αὐτὰ. Τὰ ἔπη πού ἀναφέρονται στὸν Τρωϊκὸ πόλεμο καὶ πού ὑπῆρχαν τὸ 800 π.Χ. ἄς ποῦμε —γιὰ νὰ συνδέσωμε τὶς ιδέες μας μὲ μιὰ χρονικὴ περιοδὸ— θὰ προκα- λούσαν σ' ἓνα ἐρευνητικὸ πνεῦμα πολλὰ ἐρωτήματα γιὰ τὴν πορεία τοῦ πολέμου, γιὰ τὸ ἀποτέλεσμά του, γιὰ τὶς τύχες πολλῶν ἠρώων πού πῆραν μέρος σ' αὐτὸν, ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα δὲν ἔδωσε καμιὰν ἀπάντηση ὁ Ὅμηρος. Νὰ καταπραῦνουν τὴ δίψα γιὰ τέτοιες πληροφορίες ἦταν ἔργο μεταγενέστερων ποιητῶν· αὐτοὶ ἀνέφεραν γεγονότα πού οἱ παλιότεροι ραψῶδοι τὰ ἀγνοοῦσαν ἢ τὰ θεωροῦσαν γνωστὰ (στὸ ἀκροατήριό τους). Αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ συμπληρώσουν κενὰ, νὰ ἐξηγήσουν ἀσυνέπειες· καὶ αὐτὴ ἡ πορεία ἀπαιτοῦσε ἀναγκαστικὰ μιὰν ὀρισμένη τακτοποίησιν τῆς χρονολογικῆς σειρᾶς, δηλ. ἐνὸς στοιχείου πού οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τοῦ μύθου δὲν ἔλαβαν σοβαρὰ ὑπόψη τους. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ποῦμε ὡς ποιὸ σημεῖο αὐτοὶ οἱ μεταγενέστεροι ποιητὲς τῆς Ὀμηρικῆς σχολῆς βασίστηκαν σὲ τοπικὲς παραδόσεις τους καὶ ἀπὸ ποιὸ σημεῖο σὲ προσωπικὲς ἐπινοήσεις τους. Ὅπως δὴποτε στὰ χέρια τους οἱ παραδόσεις γιὰ τὴν Τρωϊκὴ ἐκστρατεία καὶ τοὺς ἠρώες τῆς διαμορφώθηκαν σ' ἓνα σῶμα Ὀμηρικῶν ποιημάτων μὲ χρονολογικὴ συνοχὴ· ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶχαν τὴ θέση τους.

Ἡ νέα αὐτὴ τάση γιὰ συστηματοποίηση τῶν παραδόσεων ἔδωσε τὸν ἴδιο καιρὸ ὤθησιν, γιὰ νὰ γεννηθῆ ἡ σχολὴ γενεαλόγων ποιητῶν, ἀπ' τοὺς ὁποίους ὁ καλύτερος καὶ ἴσως ὁ πρῶτος ἦταν ὁ Ἡσίοδος. Σκοπὸς τους ἦταν νὰ ἐπεξεργασθοῦν σὲ ἐνιαῖο σύστημα τὶς σχέσεις (συγγένειας) τῶν θεῶν καὶ τῶν ἠρώων, συνδέοντάς τους μὲ ἀρχέγονα ὄντα πού ἔπλασαν τὸν κόσμον, καὶ νὰ ἀνιχνεύσοῦν ἔτσι στὴν πιὸ μακρινὴ ἀρχὴ τῶν γεγονότων τὴ γενεαλογία τῶν βασιλικῶν οἰκογενειῶν πού κυβερνοῦσαν τότε τὶς Ἑλληνικὲς πόλεις.¹ Τὸ διαφέρον γιὰ τὶς γενεαλογίαις — καθὼς συσχέτιζε πραγματικὲς (ἱστορικὲς) οἰκογένειες μὲ μυθικοὺς ἥρωες² — ἦταν στενὰ δεμένο μὲ τὸ διαφέρον γιὰ τὴν ἀρχὴ τῶν πόλεων καὶ σχέτιζε τὴ θεμελιώσιν τους μὲ τὴν ἠρωϊκὴ ἐποχὴ. Αὐτὸ τὸ διαφέρον ἔδωσε τὴν παρόρμησιν σὲ μιὰν ὀμάδα ποιητῶν, πού μπορούμε νὰ τοὺς ὀνομάσωμε τοπικοὺς ἐπικοὺς· αὐτοὶ στὸ ὕφος καὶ τὸ χαρακτήρα πλησιάζουν τὴν ἠσιόδειαν σχολὴ, ἀναφέρουν μυθικὲς θεμελιώσεις πόλεων καὶ γενεαλογίαις ἰδρυτῶν. Γνωρίζομε π.χ. τὰ «Κορινθιακά» πού ἀποδίδονται στὸν Εὐμηλο καὶ ἴσως ἀποτελέσαν πηγὴ γιὰ κάποια μεταγενέστερα κομμάτια τῆς Ἰλιάδας. Γνωρίζομε τὸ ποίημα «Ναῦπακτος», τὸ ποίημα «Φορωνίδα», πού πῆρε τ' ὀνομά του ἀπὸ τὸ Φορωνέα, θεωρούμενο πρῶτο βασιλιά στὸ Ἄργος.

Σ' όλην αύτήν τήν πνευματική κίνηση διακρίνομε σέ πρωτόγονη άκόμη μορφή τήν όρμη για ίστορική έρευνα, πού κυριαρχεΐται από τις ιδέες τής συνοχής και τής χρονολογικής τάξεως. Οί γενεαλογίες έφεραν κατ' ανάγκη στο προσκήνιο τις χρονολογίες. Μπορούμε άκόμη νά διαπιστώσωμε ότι οί ποιητές είχαν κάποιαν ίστορική αντίληψη (ένα είδος ίστορικού αισθητηρίου) . Καταλάβαιναν ως ένα σημείο τις διαφορές πού ύπήρχαν ανάμεσα στον πολιτισμό τής έποχής τους και στον πολιτισμό τής ήρωϊκής έποχής· αύτή ή γνώση τους εκφράσθηκε με τον αρχαιισμό τους (π.χ. μίμηση αρχαιότερων γλωσσικών τύπων), πού μπορούμε νά τον παρατηρήσωμε στην Ίλιάδα και στην Όδύσεια. Οί ποιητές διατήρησαν πάντα τήν ξεπερασμένη όρειχάλκινη πανοπλία τής παλιότερης έποχής.

Ένα έπικό ποίημα πού ανήκει στον 7ο αιώνα ή ίσως στον 6ο είναι ανάγκη νά τó μνημονεύσωμε ιδιαίτερα· πρόκειται για τά Αριμάσπεια έπη, πού άποδίδονται στον Αριστέα από τήν Προκόνησο. Τό θέμα του έργου είναι ή Σκυθία, τήν όποία φαίνεται ότι είχε έπισκεφθῆ ό ποιητής. Η σπουδαιότητα του έργου αύτου για τον τωρινό σκοπό μας βρίσκεται στο ότι ό ποιητής ένδιαφερόταν περισσότερο για τήν Γεωγραφία και τήν Έθνογραφία (τής Σκυθίας)· τέτοια όμως διαφέροντα, όπως θα δοῦμε, συνδέθηκαν με τήν αύγή της ιστοριογραφίας κατά κύριο λόγο. Φαίνεται άκόμη πώς ό Αριστέας μνημόνευε ένα σύγχρονο για κείνον γεγονός, δηλαδή τή μετανάστευση των Κιμμερίων, πού τήν εξηγεί σαν άποτέλεσμα πίεσεως από άλλους γειτονικούς λαούς.³ Τά Αριμάσπεια έπη δέν ήταν βέβαια τó μοναδικό παράδειγμα. Γεωγραφικό ένδιαφέρον ευδιάκριτα παρουσιάζεται στην Όδύσεια. Ο V. Berard έχει εκθέσει παραστατικά και τή σημασία πού έχει και τó ίστορικό υπόβαθρο, απ' όπου πηγάζει, τó γεωγραφικό αυτό ένδιαφέρον. Αλλά μάλλον στα παλιά Αργοναυτικά ποιήματα, τά όποια σχετίζονται με τις περιοχές πού έπισκέφθηκε ό Αριστέας, μπορούμε νά αναζητήσωμε τις πηγές, απ' όπου έμπνεύσθηκε ό ποιητής των Αριμασπειών έπων.

Μέχρι τά μέσα λοιπόν ή τó τέλος του 6ου αιώνα ή έπική ποίηση των Έλλήνων ίκανοποιούσε και τó ίστορικό διαφέρον τους. Για μās είναι μυθολογική, για κείνους ίστορική. Και κάτι άλλο: στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων τής αναπτύξεως της ή έπική ποίηση γινόταν μισοϊστορική στη μορφή της. Όλες τις παραδόσεις τις υπέβαλλαν σε μία στοιχειώδη και χονδροειδή εξήγηση, πού μπορούμε νά τήν πούμε ίστορική αναζήτηση. Οί μεταγενέστεροι ποιητές τής Όμηρικῆς και τής Ησιόδειας σχολῆς εργάσθηκαν υπομονητικά, για ν' άνταποκριθουν στην ανάγκη συστηματικής ταξινομήσεως και χρονολογικής τάξεως. Δέν ύπήρχε κανένα γενικά καθιερωμένο χρονολογικό σύστημα, ούτε καμιά χρονολογία. Αλλά ή χρονική σειρά έπαιξε άποφασιστικό ρόλο για τή συμπλήρωση του Τρωϊκού κύκλου και για τó συσχετισμό του με άλλους (π.χ. τó Θηβαϊκό κύκλο). Και ήταν πολυ εύλογο νά προσαρμόζονται και τά γενεαλογικά ποιήματα προς τον Τρωϊκό κύκλο. Με τήν εργασία διαφόρων ποιητών οί σκόρπιες και άντιφατικές παραδόσεις πήραν μορφή λίγο πολυ άρμονική και με έπιφανειακή συνέπεια.

Τὸ ἔργο τῶν ποιητῶν αὐτῶν πρέπει νὰ θεωρηθῆ σπουδαῖο ἀπὸ δυὸ ἀπόψεις: καὶ ἱκανοποίησε καὶ παραπέρα ὑποδαύλισε τὴν αὐτοσυνείδηση τῶν Ἑλλήνων.

2. Ἡ θεμελίωση τῆς ἱστοριογραφίας ἀπὸ τοῦ Ἑκαταῖο.

Ἦταν ἐπόμενο ἕνας τέτοιος ἔλεγχος τῆς παλιότερης ποιητικῆς παραγωγῆς καὶ τῶν παραδόσεων, μολονότι γινόταν χωρὶς κανένα μεθοδολογικὸ ὄπλισμό, γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας πού ὑπῆρχε πίσω ἀπ' ὅλα αὐτὰ, νὰ ρίξη τὸ σπόρο τῆς κριτικῆς καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὸ δρόμο τῆς δυσπιστίας. Εἶναι δύσκολο νὰ παρακολουθήσωμε τὴν ἐξέλιξη αὐτῆ, γιατί οἱ γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὴ λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι πολὺ ἀποσπασματικές. Μποροῦμε τουλάχιστο ν' ἀναφέρωμε τὸν πασίγνωστο σκεπτικισμό τοῦ Στησίχορου σχετικὰ μὲ τὸ μῦθο τῆς Ἑλένης. Ἀλλὰ μποροῦμε νὰ προχωρήσωμε καὶ περισσότερο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς πού γέννησε τὰ ἔπη ἀναπτύχθηκε στὴν Ἰωνία ἕνα πνευματικὸ κίνημα, πού θὰ ἦταν πολὺ βέβαια νὰ τὸ ποῦμε κίνημα δυσπιστίας, ἀλλὰ πού ἔκρουβε ἀσφαλῶς μιὰν ἀλαζονεῖα καὶ ἕνα σκεπτικισμό καὶ πού θὰ μποροῦσε ὅποιαδήποτε στιγμή νὰ ἐκδηλωθῆ σὰ δημιουργικὴ ἀμφιβολία. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ φανερῶνεται, ὅπως ὠραῖα ἀπέδειξε ὁ G. Murray, σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ τελευταῖα μέρη τῆς Ἰλιάδας, ἰδιαιτέρως στὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀπάτης τοῦ Δία. Φανερῶνεται καὶ στὴν Ὀδύσσεια, στὸ τραγούδι τοῦ Δημόδοκου, πού διηγεῖται τὴν τιμωρία τοῦ Ἄρη καὶ τῆς Ἀφροδίτης.

Τέτοιες τάσεις πρὸς τὸ σκεπτικισμό, γεννημένες ἀπὸ τοῦ Ἰωνικὸ χαρακτήρα, ἐνισχύθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἰωνικῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία σημαίνουν κριτικὴ διάθεση καὶ δὲν μποροῦσε νὰ περᾶσῃ πολὺς καιρὸς χωρὶς ἢ ἴδια αὐτὴ κριτικὴ, τὴν ὁποία οἱ πρῶτοι στοχαστὲς ἐφάρμοζαν στὸν ὑλικὸ κόσμο, νὰ ἐφαρμοσθῆ συστηματικὰ καὶ στὶς ἀνθρώπινες παραδόσεις καὶ νὰ ὀδηγήσῃ στὴ διάκριση τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ μῦθο μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη μορφή.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ μυθοπλαστικὴ ὁρμὴ τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἀκόμη δυνατὴ καὶ χαρούμενη στὴ δημιουργικότητά της. Ἀλλὰ ὁ μῦθος πῆρε καινούρια μορφή. Ὑπερφυσικὰ ὄντα δὲν ἐμφανίζονται πιά στὴ σκηνή. Κι ἡ ἀνάμειξη ὑπερφυσικῶν δυνάμεων στὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἀπομακρύνθηκε—μὲ ἐξαίρεση τὰ μαντεῖα, τοὺς οἰωνοσκοποὺς καὶ τὰ ὄραματα. Τὰ φανταστικὰ δημιουργήματα συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπὸ ἱστορικὰ πρόσωπα σύγχρονα ἢ πρόσφατα, ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς οἱ ἱστορίες, ὅπως ἡ σωτηρία τοῦ Κύψελου, οἱ ἔρωτες τῆς Ἀγαρίστης, τὸ δαχτυλίδι τοῦ Πολυκράτη, κρατήθηκαν αὐστηρὰ μέσα στὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας. Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπίστευτα γιὰ τὸ κοινὸ

αἴσθημα, «ἄπιστα τῶ καθ' ἡμᾶς βίω». Ἡ νέα αὐτὴ κατηγορία μύθων ἀνταποκρίνεται στὸ καινούριο διαφέρον, ποὺ μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Τὴν ἀντανάκλασή του τὴ συναντᾶμε στὴ διδακτικὴ ποίηση τῆς ἐποχῆς. Οἱ σοφοὶ ἔχουν πάρει τὴ θέση τῶν ἡρώων. Ἡ ἑπτανδρία τῶν Σοφῶν ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς νέες μυθικὲς δημιουργίες. Ἡ αὐθεντία τῶν Δελφῶν (τοῦ Μαντείου) καθιερῶνεται πλάι στὴν αὐθεντία τοῦ Ὀμήρου· οἱ Δελφοὶ φαίνεται ἦταν τὸ ἐπίκεντρο τῆς νέας μυθολογικῆς δημιουργίας.

Ἄς υποθέσωμε τώρα πῶς πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ βου αἰώνα ἕνας ἄνθρωπος στοχαστικὸς ἄρχισε νὰ σκέπτεται τὶς τύχες τῶν Ἑλλήνων στὸ παρελθόν. Θὰ ἔμενε κατάπληκτος ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς ἱστορίας τοὺς εἶχε ἀλλάξει ὁλότελα. Ἡ ἐποχὴ τῶν ἡρώων, ὅπως εἰκονίζεται στὰ ἐπικά ποιήματα, εἶχε γιὰ γνωρίσματα τῆς τὶς θεϊκὲς ἐπεμβάσεις στ' ἀνθρώπινα, συχνὲς ἐπικοινωνίες θεῶν καὶ ἀνθρώπων, καταπληκτικὲς μεταμορφώσεις, ὅλα τὰ εἶδη θαυμάτων. Πῶς συνέβαινε νὰ ἔχη ἀλλάξει ὁ χαρακτήρας τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας καὶ νὰ ἔχουν σταματήσει νὰ γίνονται τέτοια θαύματα; Ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ γεννηθῆ ἡ ἀπορία: μπορούμε νὰ πιστεύωμε τοὺς ἐπικοὺς ποιητὲς καὶ νὰ δεχθοῦμε ὅλα ὅσα λένε σὰν πραγματικὰ γεγονότα; Καὶ βρίσκομε πῶς πρὶν ἀπὸ τὸ 500 π.Χ. ἕνας φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἰωνία, ὁ Ξενοφάνης, εἶχε κατακρίνει τὴν εὐπιστία τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου.⁴

Ἀπέριψε τὸν ἀνθρωπομορφισμό τῆς λαϊκῆς θεολογίας καὶ καταδίκασε τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους σὰν πλάσματα φανταστικὰ τῶν παλαιότερων («πλάσματα τῶν προτέρων»). Ὁ ὀρθολογισμὸς του στρεφόταν πρὸς τὸν κοσμικὸ νόμο (πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους). Ἐφάρμοζε, εἴτε ρητὰ εἴτε ὄχι, ἀδιάφορο, τὴν ἀρχὴ ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ μεταγενέστερους ὀρθολογιστὲς, ὅτι δηλ. «ὅ,τι ὄν ἦταν κάποτε δυνατὸ εἶναι καὶ τώρα», κι ἀντίστροφα «ὄ,τι εἶναι ἀπίστευτο σήμερον εἶναι ἀπίστευτο πάντα» (καὶ γιὰ τὸ παρελθόν). Ἐπίσης στὸν τομέα τῆς ἠθικῆς ἐνδιαφέρθηκε νὰ ἐπικρίνη τὸ ὅτι ἀπέδιδαν στοὺς Θεοὺς συμπεριφορὰ ποὺ καταδικαζόταν ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἠθικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων.⁵

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προσπάθειες τῶν Ἰόνων ἐπιστημόνων νὰ ἐξηγήσουν τὴ φύση μὲ τὸ Λόγο —παράλληλα μὲ τὴν αὐγὴ τῆς Φιλοσοφίας— κι ἕνα ἄλλο γεγονὸς βοήθησε νὰ διευρυνθοῦν οἱ ὀρίζοντες τῆς διανοήσεως στὴν Ἰωνία κατὰ τὸ δεῦτερο μισό του βου αἰώνα. Ἡ Περσικὴ κυριαρχία εἶχε ἐπεκταθῆ ὡς τὸ Αἰγαῖο καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Μ. Ἀσίας εἶχαν ἐνσωματωθῆ στὸ Περσικὸ κράτος. Λογικὴ συνέπεια ἦταν νὰ ξυπνήσῃ τὸ διαφέρον καὶ ἡ περιέργεια ἐκείνων τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὶς ἄλλες χῶρες τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Βασιλείου, στὸ ὁποῖο ἦταν προσαρτημένοι πλέον κι αὐτοί. Καὶ ἡ νέα θέση τοὺς παρείχε εὐκολίες γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν αὐτὴν τὴν περιέργεια. Ἡ ἀνατολικὴ γεωγραφία καὶ ἱστορία παρουσίαζε στοὺς Ἕλληνες νέο πεδίο μελέτης καὶ εἶχε, ὅπως θὰ δοῦμε σημαντικὴ ἐπίδραση γιὰ τὴ γένεση τῆς ἱστοριογραφίας.

Ἡ γένεσή της συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐκταίου ἀπὸ τὴ Μίλητο. Αὐτὸς ἦταν κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο γεωγράφος. Δὲν ἀμφισβητῶ τὸν τίτλο

του Αναξίμανδρου να λέγεται «πατέρας της Γεωγραφίας», αλλά ο Έκαταῖος μπορεί να θεωρηθῆ ἕνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας. Ἡ κύρια συμβολή του γιὰ τὴ διεύρυνση τῶν ἀνθρώπινων γνώσεων βρῖσκεται στὸν τομέα αὐτόν. Γεννημένος πιθανὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. ταξίδεψε ὄχι μόνο στὶς ἑλληνικὲς χῶρες καὶ στὶς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ στὴν Αἴγυπτο, τὴν ὁποῖαν εἶχε προσαρτήσῃ ὁ Καμβύσης. Ἴσως τὰ ταξίδια του νὰ ἔφτασαν ὡς τὴ Νότια Ἰσπανία. Παντοῦ συγκέντρωνε στοιχεῖα γιὰ ἕνα γεωγραφικὸ ἔργο ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο «Χάρτης τοῦ Κόσμου». Ἀλλὰ τὸ ἔργο αὐτὸ προχωροῦσε πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς καθαρῆς γεωγραφίας. Δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ παράλληλα μὲ περιγραφὲς γιὰ διάφορες χῶρες καὶ τόπους περιεῖχε πολλὰ στοιχεῖα ἐθνογραφίας καὶ ἱστορίας· αὐτὸ ἰδιαίτερα ἔφερε τοὺς Ἕλληνας σὲ γνωριμία μὲ τὴν ἀνατολικὴ ἱστορία καὶ γιὰ πρώτη φορὰ σκιαγράφησε τὶς διαδοχικὲς μοναρχίες Ἀσσυρίας, Μηδίας, Περσίας. Ὁ συγγραφέας — εἶναι σχεδὸν βέβαιο — ἄγγιξε καὶ τὴν ἰωνικὴ ἱστορία ὡς τὶς μέρες του, στὴν ὁποῖαν ἔπαιξε κι αὐτὸς ρόλο. Ὁ Ἡρόδοτος — θυμάστε — ἀναφέρει συμβουλὲς ποὺ ἔδωσε ὁ Έκαταῖος στοὺς Ἴωνες σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ περιπτώσεις, συμβουλὲς ποὺ ἐκεῖνοι δὲν ἀκολούθησαν. Τὸ πιὸ πιθανὸ πρόσωπο, γιὰ νὰ διηγηθῆ μιὰ συμβουλή ποὺ δὲν υἱοθετήθηκε, εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ τὴν εἶχε διατυπώσῃ· καὶ μπορούμε νὰ ὑποθέσωμε μὲ πολλὴ πιθανότητα πὼς ἡ πηγὴ γιὰ τὸν Ἡρόδοτο ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Έκαταῖος.

Ἔτσι ὁ Έκαταῖος ἐγκαινίασε τὴ συγγραφὴ «σύγχρονης» ἱστορίας, ἔστω καὶ μ' αὐτὸ τὸ ἔργο, ποὺ ἦταν γεωγραφικὸ στὸν τίτλο καὶ στὸ κύριο περιεχόμενό του. Ἐγραψε ἀκόμη ἕνα βιβλίο γιὰ τὴν ἀρχαιότερη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Ἦταν ἕνα ἀπάνθισμα σὲ πεζὸ λόγο ἀπὸ τὰ γενεαλογικὰ ἔπη. Ἀλλὰ, ἐνῶ ὁ τίτλος του, «Γενεαλογία», δείχνει πόσο ἰσχυρὴ ἦταν ἡ ἐπίδραση τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, αὐτὸ ἦταν μιὰ κριτικὴ ἔρευνα. Οἱ πρῶτες λέξεις προκαλοῦν κατάπληξη καὶ θὰ μπορούσαν νὰ γεννήσουν στὴν ψυχὴ τοῦ μελετητῆ τὴν προσδοκία μίας βαθῆς καὶ ριζικῆς ἀναθεωρήσεως ὅλων τῶν πληροφοριῶν καὶ γεγονότων ποὺ συνήθως ἀναφέρονται σὰν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. «Ὅ,τι γράφω ἐδῶ» λέει ὁ Έκαταῖος, «εἶναι ὅ,τι ἔκρινα πὼς εἶναι ἀληθινὸ· γιατί οἱ διηγήσεις τῶν Ἑλλήνων εἶναι πολυάριθμες καὶ κατὰ τὴ γνώμη μου γελοῖες». Τὰ ἀποσπάσματα ποὺ σώζονται ἀπὸ τὸ ἔργο του δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κρίνωμε ὡς ποὺ ἔφθανε ὁ σκεπτικισμὸς του. Τὰ λίγα παραδείγματα ὀρθολογιστικῆς ἐρμηνείας, ποὺ μπορούμε νὰ σημειώσωμε, εἶναι ἀρκετὰ ἀθῶα, ἀλλὰ μᾶς δείχνουν πὼς ἐφάρμοζε ἕνα κανόνα «ἐσωτερικῆς πιθανότητας» ἂν καὶ δὲν υἱοθετοῦσε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ξενοφάνη, ὅτι οἱ μῦθοι εἶναι πλάσματα φαντασίας. Γιὰ τὸν Κέρβερο π.χ., τὸ σκύλο ποὺ φύλαγε τὸν Ἄδη καὶ ποὺ ὁ Ἡρακλῆς τὸν εἶχε σύρει μὲ τὴ βία ἀπὸ τὸν Κάτω Κόσμο, ἔλεγε πὼς ἦταν ἕνα τρομερὸ ἔρπετό ποὺ ζοῦσε στὸ Ταίναρο. Ἐπίσης τὴν κατοικία τοῦ Γηρυόνη καὶ τῶν ζώων τοῦ τῆ μετέφερε ἀπὸ τὴ μακρινὴ Ἰσπανία στὰ περισσότερο προσιτὰ λειβάδια τῆς Ἡπείρου.⁶

Ἀλλὰ σαφέστερη ἀντίληψη γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ Έκαταίου μπορούμε νὰ ἀποκομίσωμε ἀπὸ μερικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡροδότου, στὰ ὁποῖα

θα ἐπιστήσω τὴν προσοχή σας μὲ τὴν ἐπόμενη διάλεξη. Τότε θα δοῦμε πῶς ὁ σκεπτικισμὸς του σχετικὰ μὲ τὴν παλιὰ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων εἶχε ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴ γνωριμία του μὲ τὶς ἱστορικὲς παραδόσεις τῶν Αἰγυπτίων, ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴ χώρα τους. Ἐκεῖ ἀνακάλυψε πῶς τὸν ἴδιο καιρὸ πού, ὅπως οἱ Ἕλληνες πίστευαν, οἱ θεοὶ ἔβγαιναν περίπατο στοὺς λόφους καὶ στὶς κοιλάδες τῆς Ἑλλάδος, ἢ Αἴγυπτος (σὲ ἀπόσταση ταξιδιουῦ λίγων ἡμερῶν) κυβερνιόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ κοινὰ ἀνθρώπινα ὄντα. Ἦταν ὀλοφάνερο τὸ συμπέρασμα πῶς ἡ ἐποχὴ τῶν θεῶν στὴν Ἑλλάδα ἔπρεπε νὰ μετατεθῆ σὲ τόσο μακρινὸ παρελθόν, ὅσο καὶ ἡ ἐποχὴ τῶν θεῶν στὴν Αἴγυπτο, καὶ πῶς ἡ ἡρωϊκὴ ἐποχὴ τῶν ὄχι πολὺ μακρινῶν προγόνων τῶν τότε Ἑλλήνων (τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἑκαταίου) ἔπρεπε νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν ὑπερφυσικὴ ἀτμόσφαιρα μὲ τὴν ὁποία τὴν εἶχαν καλύψει οἱ μύθοι. Μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἡ εἰσαγωγικὴ προειδοποίηση τοῦ Ἑκαταίου δὲν ἦταν ὑπερβολικὴ καὶ ὅτι ὁ ὀρθολογισμὸς του ἦταν πιὸ πλήρης ἀπ' ὅ,τι τὰ πενιχρὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του θα μποροῦσαν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν νὰ ὑποθέσωμε.

Ὁ Ἑκαταῖος, ὅπως ἀνέφερα παραπάνω, ἔγραψε σὲ πεζὸ λόγο. Ἡ προτίμησή του γιὰ τοῦ πεζοῦ λόγου ἦταν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἰκανότητά του καὶ ὄρος γιὰ τὴν ἐπιτυχία του. Ἀλλὰ ὁ πεζὸς λόγος εἶχε χρησιμοποιηθῆ πιθανότατα στὴ Μίλητο γιὰ τὴν πραγμάτευση θέματος ἱστορικοῦ. Βέβαια κι αὐτὴ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Κάδμου ἀπὸ τὴ Μίλητο ἔχει ἀμφισβητηθῆ ἀπὸ μερικοὺς νεώτερους κριτικοὺς καὶ θεωρεῖται μορφὴ κρυμμένη στὴν ὁμίχλη τοῦ μύθου. Ἡ μαρτυρία μου φαίνεται — μολονότι δὲ μιλῶ μὲ πεποίθησι — πῶς ὀδηγεῖ στοὺς συμπέρασμα ὅτι πράγματι ὑπῆρξε καὶ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους πεζογράφους στὴν Ἰωνία.⁷

Ἡ γνώμη μου γιὰ τοῦ Κάδμου εἶναι ὅτι ἔζησε στὸ ἀ' μισό του βου αἰ., ἦταν σύγχρονος μὲ τοῦ Ἀναξίμανδρο καὶ τὸ Φερεκύδη ἀπὸ τὴ Σύρο καὶ ἔγραψε ἓνα βιβλίο γιὰ τὴν κτίσι τῆς Μιλήτου καὶ ἄλλων Ἰωνικῶν πόλεων, βιβλίο ἀξιοσημείωτο μόνο γιατί ἦταν γραμμένο σὲ πεζὸ λόγο καὶ ὄχι γιατί στοὺς χειρισμὸ τοῦ θέματος ἢ στοὺς χαρακτῆρα ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἔπη, ὅπως τὰ Κορινθιακὰ καὶ ἡ Φορωνίδα. Αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ καλὸ ἴσως πού μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κάδμου· ὑπῆρξε πολὺ πρόωμος πεζογράφος ἢ λογογράφος, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ὑποθέσωμε πῶς ὑπῆρξε ἱστορικὸς περισσότερο ἀπὸ ὅσο ὁ Εὐμηλος ἢ ὁ Εὐγάμονας. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Ἑκαταῖος ὑπῆρξε ὁ θεμελιωτῆς τῆς ἱστοριογραφίας δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῆ ὑπὲρ του Κάδμου.

Λογογράφος, ὅπως ξέρετε, σημαίνει πεζογράφος, ὄχι εἰδικὰ ἱστορικὸς. Ἡ πρόωμη ἱστοριογραφικὴ γραμματεία τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶχε κανένα ξεχωριστὸ ὄνομα. Ἀποτελοῦσε μέρος τῆς γενικῆς πεζογραφίας πού ἀναπτυσσόταν τότε στὴν Ἰωνία καὶ περιλάβαινε ἔργα φιλοσοφικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ ἀκόμη τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου. Στὴν ὀνοματολογία τους οἱ Ἕλληνες λάβαιναν ὑπόψιν τους μόνο τὴ μορφὴ. Οἱ ἐπιοιοὶ ἔπρεπε τώρα νὰ διακρίνονται ἀπὸ τοὺς λογοποιοὺς, οἱ ἐπικοὶ ποιητῆς πού συνέθεταν στίχους ἀπὸ τοὺς λογοποιοὺς πού ἔγραφαν πεζὰ. Οἱ λογοποιοὶ λέγονταν καὶ λογογράφοι, πού σημαίνει τὸ ἴδιο

ἀκριβῶς πράγμα, μόνο που τονίζει τὸ γεγονός ὅτι χρησιμοποιοῦσαν τὴν πένα. Ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Σώφρωνας ἦταν λογογράφοι τόσο ὅσο καὶ ὁ Ἐκαταῖος.

Ἡ Ἱστορία στὴν ἀρχὴ δὲν εἶχε κανένα διακριτικὸ ὄνομα. Ὁ ὅρος ἱ σ τ ο ρ ῖ η δὲν εἶχε τότε τὴ σημασία που ἔφθασε νὰ πάρῃ ἀργότερα. Ὅπως τὸν χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἴωνες, μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς δήλωνε τὸ νέο στοιχεῖο που διέκρινε τοὺς λόγους τοῦ Ἐκαταίου ἀπὸ τοὺς ἐπικούς (καὶ ἀπὸ τὸν Κάδμο, ὅπως ἐγὼ ὑποστηρίζω). Θυμάστε πῶς στοῦ Ὅμηρο μία νομικὴ διαφορὰ τὴν ἔφεραν μπροστὰ στὸν ἱ σ τ ο ρ α, ἄνθρωπο ἐπιδέξιο νὰ ἐρευνᾷ τὰ ἀμφισβητούμενα γεγονότα καὶ νὰ ἀποφασίζῃ ποιὸ ἦταν τὸ ἀληθινό. Ἰ σ τ ο ρ ῖ η σήμαινε μιὰν ἔρευνα αὐτοῦ του εἶδους. Εἶδαμε ὅτι οἱ μεταγενέστεροι ἐπικοί ποιητὲς ἔκαναν σὲ κάποιον βαθμὸ ἔρευνα καὶ σύγκριση καὶ ἐνεργώντας ἔτσι ὁδηγοῦσαν τὴν ἱστορία. Ἀλλὰ στὸν πρόλογο τῶν Γ ε ν ε α λ ο γ ι ῶ ν τοῦ Ἐκαταίου ἡ ἰδέα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας εἶναι ἔκδηλη. Προσπάθησε νὰ πραγματευθῇ τὰ δεδομένα λίγο πολὺ σὰν ἓνας ἱ σ τ ο ρ καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθεια ἐφαρμόζοντας κανόνες τοῦ κοινοῦ νοῦ. Βέβαια ἡ μεθοδολογία του ἦταν σαθρὴ· ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ του καὶ τὴν προσπάθειά του ἦταν σκαπανέας καὶ ὁ πεζὸς λόγος, ὅπως ἐκεῖνος τὸν εἶδε, ἦταν τὸ κατάλληλο ὄχημα, γιὰ νὰ κινηθῇ στοὺς καινούριους δρόμους που ἐκεῖνος ἄνοιξε.

Ἡ γένεση τῆς πεζογραφίας ἦταν πιθανῶς ἓνας ὅρος γιὰ τὴν ἀνατολὴ τῆς ἱστοριογραφίας. Εἶναι σχεδὸν ἀδιανόητο τὸ πῶς ἡ ἱστορία θὰ μπορούσε νὰ προβάλῃ ἀπὸ τὸ κελυφὸς της, ἂν τὸ καινούριο ἄρμα τῆς κριτικῆς σκέψεως δὲν ἦταν ἔτοιμο ἐκεῖ νὰ τὴν ὁδηγήσῃ. Δὲν ἦταν πράγματι ἓνα προαποφασισμένο συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἐκαταῖος ἔπρεπε νὰ προτιμήσῃ τὴν πεζογραφία. Ὁ στίχος καὶ ἡ πρόζα ἦταν ἀκόμη ἀντίπαλοι καὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη ξεκαθαρίσει τὶς περιοχὲς ἐπιρροῆς. Ἄν ὁ Κάδμος εἶχε ἀφηγηθῇ τὴ θεμελίωση τῆς Μιλήτου σὲ πρόζα, ὁ Ξενοφάνης ἱστοροῦσε τὴν κτίση τῆς Κολοφώνας μὲ στίχους. Ὁ Παρμενίδης ἔγραφε στίχους, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειτος ἐξέφραζε τοὺς βαθύτερους στοχασμούς του σὲ πρόζα· δὲν εἶναι χωρὶς σημασία τὸ ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἦταν ὁ ἀσύγκριτα μεγαλύτερος στοχαστής. Ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἱστοριογραφίας μὲ τὴν προτίμησή του γιὰ τὸν πεζὸ λόγον ἐξέφρασε τὴν ὀξυδέρκειά του.⁸

Καὶ οἱ δύο πλευρὲς τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἐκαταίου, ἡ γενεαλογικὴ, ὅπου αὐτὸς εἶναι μυθογράφος, καὶ ἡ γεωγραφικὴ, ὅπου εἶναι ἐπίσης ἱστορικός, εἶχαν μιὰ μακρόπνοη ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας καὶ ἀναγγέλλουν ἀπὸ τὸ πρῶτο βῆμα τῆς τὴν ἀδυναμία καὶ τὴ δύναμή της. Ὅταν πραγματεύονταν τὴν «ἀρχαία» ἱστορία τοὺς οἱ Ἕλληνες, ἔμεναν πάντα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἐπικῶν· τὸ σκῆπτρο δὲν ξέφυγε ποτὲ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου· καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἑλλάδος στὴν πιὸ καλὴ περίπτωσι δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο ξεκαθαρισμένη καὶ αὐθαίρετα ὀρθολογιστικὴ μυθογραφία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ πραγμάτευση τῆς Περσίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸν Ἐκαταῖο ἦταν που ἐγκαινίασε τὴ «ν ἑ α» κ α ἰ σ ὑ γ χ ρ ο ν η ἱστορία, στὴν ὁποῖαν οἱ Ἕλληνες πέτυχαν τόσο λαμπρὴ ἐπίδοση.

3. Οί πρώτοι μυθογράφοι.

Μπορῶ νὰ καταπιαστῶ μὲ τὴν «ἀρχαία» ἱστορία πρώτα. Οἱ Γενεαλογίες τοῦ Ἑκαταίου ὀδήγησαν σὲ καινούρια ἔργα πάνω στὸ ἴδιο θέμα. Στὴν ἀμέσως ἐπόμενη γενιὰ ὁ Φερεκύδης ἀπὸ τὴ Λέρο, ἐγκατεστημένος στὴν Ἀθήνα, καὶ ὁ Ἀκουσίλαος ἀπὸ τὸ Ἄργος — φαίνεται πὼς καὶ οἱ δυὸ ἀκμάσανε πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ.— ξαναδούλεψαν τοὺς ἐπικούς μύθους σὲ πεζὸ λόγο. Αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς δὲν εἶχαν καμιὰν ἀξίωση νὰ λέγονται ἱστορικοί. Ἦταν ἀπλῶς μυθογράφοι καὶ καλὸ εἶναι σὰν τέτοιοι πάντα ν' ἀναφέρονται.

Τὸ ἔργο τοῦ Φερεκύδη διακρινόταν γιὰ τὴν περιεκτικότητά του. Αὐτὸς τροποποιεῖ τις παραδόσεις γιὰ διάφορους λόγους, ἀλλὰ ὄχι μὲ μιὰ συστηματικὴ ἀρχή: π.χ. μὲ βάση χρονολογικὰ στοιχεῖα παρουσίαζε τὸ Φιλάμωνα συνοδὸ τῶν Ἀργοναυτῶν ἀντὶ τοῦ Ὀρφέα. Μὲ σκοπὸν νὰ συνδέσῃ τὸν Ὀμηρὸ μὲ τὸν Ὀρφέα πλάθει γενεαλογίες ἐνδιάμεσες. Ἡ παρεμβολὴ συνδετικῶν κρίκων στὶς γενεαλογίες εἶναι χαρακτηριστικὸ γνώρισμα στὴ μέθοδό του. Καὶ ἐδῶ δουλεύει πάνω στὶς γραμμὲς καὶ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα τῶν κατοπινῶν ἐπικῶν ποιητῶν. Ἐὰν τροποποιῇ ἓνα μῦθο, δὲν τὸ κάνει γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ λογικὴ ἐξήγηση, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν προσαρμόσῃ στὰ ἐνδιαφέροντα τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας. Ὁ ἀρχαῖος μῦθος παρουσίαζε τὸν Ἀπόλλωνα νὰ σκοτώνῃ τοὺς Κύκλωπες, ἐπειδὴ προμήθευσαν στὸ Δία τοὺς κεραυνοὺς ποὺ σκότωσαν τὸν Ἀσκληπιό. Ὁ Φερεκύδης τὸν παρουσιάζει νὰ σκοτώνῃ ὄχι τοὺς Κύκλωπες, ἀλλὰ τοὺς γιούς τους, γιὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ, ὅπως φαίνεται, τὴ λαϊκὴ πίστη, ὅτι οἱ Κύκλωπες ἐξακολουθοῦν νὰ καταγίνονται μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ κεραυνοῦ.⁹

Μποροῦμε νὰ ποῦμε λοιπὸν πὼς ὁ Φερεκύδης ἦταν ἓνας ταξινομητὴς τῶν ἐπικῶν παραδόσεων μὲ ἀρχὲς συντηρητικὲς, ἀντίθετες ὄχι μόνο μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ μέθοδο τοῦ Ἑκαταίου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἐλευθεριότερο χειρισμὸ ποὺ ἔκαναν στοὺς μύθους οἱ τραγικοὶ ποιητές.

Στὸν Ἀκουσίλαο μποροῦμε ν' ἀποκαλύψωμε τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἑκαταίου. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ στὸν πειρασμὸ νὰ δώσῃ ὀρθολογιστικὴ ἐξήγηση ὡς ἓνα σημεῖο. Δὲ θὰ παραδεχθῇ π.χ. ὅτι ὁ Δίας μποροῦσε νὰ μεταμορφώνεται σὲ ταῦρο καὶ γι' αὐτὸ ἐπιμένει ὅτι τὸ ζῶο ποὺ ἔκαμε τὴν ἀπαγωγή τῆς Εὐρώπης ἦταν ἓνας κοινὸς ταῦρος σταλμένος ἀπὸ τὸ Δία, ὄχι ὁ μεταμορφωμένος θεός. Περιγράφει τὸ δέρμα τῆς Κολχίδας (τὸ χρυσόμαλλο) ὄχι σὰ χρυσὸ ἀλλὰ σὰν πορφυρένιο καὶ ἐξηγεῖ ὅτι εἶχε πορφυρωθῇ ἀπὸ τὸ θαλάσσιο νερό. Περισσότερο ἐνδιαφέρον ἀπ' αὐτὲς τις ἀνασχετικὲς παραχωρήσεις του στὴν ἀπίθανη πιθανότητα ἔχει ἡ ἀναθεώρηση τῶν αἰτίων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἀναρωτιέται γιὰτί ἡ θεὰ Ἀφροδίτη ἔπρεπε νὰ ἐνωθῇ μὲ τοῦ Ἀγχίση τῆς Τροίας. Ἐνα τέτοιο περιστατικὸ ἐνώσεως μιᾶς θεᾶς μ' ἓνα θνητὸ ἀπαιτοῦσε κάποιον κίνητρο. Τὸ βρῆκε σ' ἓνα χρησμό, πὼς οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἀγχίση ἐπρόκειτο νὰ βασιλεύσουν, ὅταν θὰ ἔπεφτε τὸ βασίλειο τοῦ Πριάμου. Ὅταν ὁ γιὸς τῆς ὁ Αἰνείας ἔφτασε σὲ ὠριμὴ

ήλικία, στόχος τῆς Ἀφροδίτης ἦταν νὰ προκαλέση τὴν πτώση τῆς δυναστείας τοῦ Πριάμου καὶ γι' αὐτὸ γέννησε στὸν Πάρη ἔρωτα γιὰ τὴν Ἑλένη. Ὄταν ἔπειτα εἶχε γίνει ἡ ἀπαγωγή τῆς Ἑλένης, ἡ Ἀφροδίτη βοήθησε τοὺς Τρῶες μὲ τὴ σκέψη νὰ μὴ φοβηθοῦν τὸν πόλεμο καὶ παραδώσουν τὴν Ἑλένη καὶ σωθῆ ὁ θρόνος τοῦ Πριάμου. Ὁ μῦθος γιὰ τὴν κρίση τοῦ Πάρη, ποὺ σύμφωνα μὲ τὰ «Κύπρια ἔπη» ἦταν ἡ ἀρχικὴ αἰτία τοῦ πολέμου τοῦ Τρωικοῦ, ἀπορρίπτεται καὶ ὁ πόλεμος ἀποδίδεται στὰ φιλόδοξα σχέδια καὶ τὴ Μακιαβελλικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀφροδίτης. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ὀρθολογισμὸς κάποιου εἶδους. Ἡ ἄποψη ποὺ γινόταν δεκτὴ ἀπέδιδε τὰ αἴτια ἑνὸς μεγάλου κινήματος στὴν κενοδοξία μιᾶς θεᾶς. Ὁ Ἀκουσίλαος διατηρώντας τὴν ἀνάμειξη τῆς θεᾶς ἐξηγοῦσε τὸ κίνητρό της σὰν πολιτικὴ φιλοδοξία καὶ ἔτσι ὑψώνοντας τὴν ὅλη δράση σὲ ἐπίπεδο πιὸ ψηλὸ φαντάστηκε πὼς τὴν ἔκανε καὶ περισσότερο πιστευτὴ.

Μεταγενέστερος συγγραφέας, ὁ Ἡρόδοτος ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια, προώθησε τὴ μέθοδο τοῦ Ἑκαταίου πιὸ πέρα ἀπὸ τὸν Ἀκουσίλαο. Θὰ εἶναι ἀρκετὸ νὰ παρουσιάσωμε τὸ χαρακτῆρα τῆς μυθογραφίας του μὲ ἓνα περιστατικόν. Ὁ μῦθος ἔλεγε ὅτι ὁ Ἀπόλλωνας καὶ ὁ Ποσειδῶνας ἔχτισαν τὰ τεῖχη τῆς Τροίας, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ βασιλιᾶ Λαομέδοντα. Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Ἡροδότου ὅ,τι πραγματικὰ συνέβη ἦταν τὸ ἑξῆς: Ὁ Λαομέδοντας ἔχτισε τὰ τεῖχη μὲ τὸν κανονικὸ τρόπο, ἀλλὰ τὰ ἔξοδα τὰ πλήρωσε ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς θησαυροὺς ποὺ εἶχαν συσσωρευθῆ στὰ ἱερὰ τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα. Αὐτὸ εἶναι τὸ παράδειγμα γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ μέθοδο, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε ὁ Ἡρόδοτος νὰ ἐξηγήσῃ τὸ θαῦμα.¹⁰

Τὸ ἔργο τοῦ Φερεκύδη λοιπὸν ἀντιπροσωπεύει μιὰ συντηρητικὴ ἀντίδραση κατὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ Ἑκαταίου. Οἱ συνδυασμοὶ τοῦ Ἀκουσίλαου ἀντιπροσωπεύουν ἓνα συμβιβασμὸ ἀνάμεσα στὸν ὀρθολογισμὸ καὶ τὸ συντηρητισμὸ, ἀποκλίνουν ὅμως ἔντονα πρὸς τὴ συντηρητικὴ πλευρά. Ὁ Ἡρόδοτος ἄδραξε τὴν ὀρθολογιστικὴ μέθοδο τοῦ Ἑκαταίου καὶ τὴν ἀνέπτυξε περισσότερο. Ὁ Λόγος ἦταν ὁ νικητῆς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἑκαταίου· αὐτὸ εἶναι ὀρόσημο στὴν προοδευτικὴ πορεία τῆς κριτικῆς. Ἀλλὰ ἡ μέθοδος τοῦ Ἑκαταίου δὲν μπορούσε νὰ προχωρήσῃ σὲ θετικὴ γνώση. Πέρα ἀπ' τὸν Ἡρόδοτο ὀδήγησε στὸν Παλαίφατο καὶ τὸν Εὐήμερο· τελικὰ δὲν ὀδήγησε πρὸς τὴν παρακολούθησιν. Δὲν ἦταν οἱ μυθογράφοι, ἀλλὰ οἱ Ἀττικοὶ τραγωδοί, ποὺ ἡ κριτικὴ τους πάνω στὴ μυθολογία ἦταν καὶ ἐνδιαφέρουσα καὶ διαφωτιστικὴ. Ὁ Αἰσχύλος ἠθικολογοῦσε πάνω σ' αὐτὴν καὶ ὁ Εὐριπίδης δυσπιστοῦσε.

4. Οἱ πρῶτοι ἱστορικοί.

Ὁ Ἑκαταῖος, ὁ Ἱστορικὸς— γιὰ νὰ τὸν διακρίνωμε ἀπὸ τοῦ μυθογράφου — εἶχε δυὸ ἄμεσους συνεχιστῆς, οἱ ὁποῖοι παρέλαβαν τὸ θέμα τῆς ἀνατολικῆς ἱστορίας, ὅπου ἐκεῖνος εἶχε δείξει τὸ δρόμο. Ὁ Χάρωνας ὁ Λαμφακηνός¹¹ συνέγραψε μιὰν ἱστορίαν τῆς Περσίας, ἡ ὁποία ἔφτανε τουλάχιστο ὡς τὴν καταστροφὴν τοῦ

στόλου του Μαρδονίου από τρικυμία κοντά στις ακτές του ὄρους Ἄθω τὸ 492 π.Χ. καὶ πιθανὸν νὰ περιλάβαινε καὶ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Ξέρξη (480)· μετὰ τὸ γεγονός αὐτὸ ἦταν μετὰ ὅλη τὴ σημασίαν σύγχρονος.¹² Ἡ ἀφήγησί του πιθανὸν νὰ ἦταν σύντομη, ἀλλὰ, σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἱστορικὰ ἔργα ποὺ ἔφταναν ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ συγγραφέα τους, ἀπέκτησαν ἀξιοσημείωτη σπουδαιότητα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορικῆς συνθέσεως.

Ἐπὶ πρῶτον κι ἕνας ἄλλος συγγραφέας τῆς ἴδιας ἐποχῆς ποὺ ἦταν ἴσως ἐξ ἴσου σπουδαῖος καὶ πραγματεύθηκε τὸ ἴδιο θέμα, μετὰ τὸ Χάρωνα. Ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὴ Μίλητον ἔγραψε ἐπίσης Ἱστορίαν τῆς Περσίας· ἡ ἀφήγησί του ἔφθανε μέχρι τὸ θάνατον τοῦ Δαρείου καὶ περιλάβαινε τὴν ἡττὰ στὸ Μαραθῶνα (490 π.Χ.). Ἀλλὰ αὐτὸς ὀλοκλήρωσε τὸ ἔργον του μετὰ μιὰ συνέχεια ποὺ εἶχε ἀκόμη μεγαλύτερη σημασίαν. Ἐγραψε μετὰ τίτλον «Τὰ μετὰ τὴ βασιλείαν τοῦ Δαρείου» καὶ ἀφηγήθηκε τὰ γεγονότα τῶν Περσικῶν πολέμων.¹³

Ἐνῶ τὰ ἔργα αὐτὰ τοῦ Χάρωνα καὶ τοῦ Διονυσίου ἀφηγοῦνταν πολὺ σπουδαῖα ἐπεισόδια τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἦταν κατὰ κύριον λόγον καὶ τίτλον Ἱστορίαι τῆς Περσίας. Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες συγγραφεῖς ποὺ ἔγραψαν σύγχρονον ἱστορίαν, ἔγραψαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα μόνον εὐκαιριακά. Τὸ θέμα τους ἦταν ἡ μεγάλη αὐτοκρατορία, ποὺ εἶχε ὑποτάξει ἕνα μέρος τῶν Ἑλλήνων καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς ὑποδούλωσεν ὅλους. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἀνέλαβαν νὰ ἱστορήσουν τίς σχέσεις Ἑλλάδος καὶ Περσίας τίς εἶδαν σὰν ἕνα μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Περσικοῦ Κράτους, ἔχει μεγάλη σημασίαν γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ θέματος. Τὸ νὰ γράψῃ κανεὶς Ἱστορίαν τῆς (Ἀρχαίας) Ἑλλάδος, γιὰ ὅποιανδήποτε σχεδὸν περίοδον, χωρὶς νὰ διασπᾶται τὸ ἐνδιαφέρον, εἶναι ἔργον πολὺ δύσκολον, ὅπως γνωρίζει ὅποισδήποτε ποὺ ἐπεχείρησεν νὰ γράψῃ, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει καμιά σταθερὴ ἐνότητα, οὔτε ἕνα ὀρισμένον κέντρο, μετὰ τὸ ὁποῖον νὰ συνδεθοῦν ἢ στὸ ὁποῖον νὰ ἀναφερθοῦν οἱ ἐνέργειαι καὶ οἱ σκοποὶ τῶν πολυαριθμῶν Ἑλληνικῶν κρατιδίων (κρατῶν - πόλεων) .

Ἀκόμη καὶ τὴν Περσικὴν εἰσβολὴν, ἕνα ἀπὸ τὰ λίγα περιστατικά, ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ πλεονεκτήματα Ἑλληνικῆς πόλεις, ἂν καὶ ἐνεργοῦσαν μετὰ διαφορετικὰς τρόπους καὶ ἀπὸ διαφορετικὰς κινήτρα, ἦταν εὐκολώτερον γιὰ τὸν ἱστορικὸν νὰ τὴν ἀφηγήθῃ σὰν ἕνα μέρος τῆς Περσικῆς Ἱστορίας, καὶ μετὰ συμπάθειαν βέβαιαν γιὰ τοὺς Ἕλληνας, ἀκολουθώντας ὅμως τὴν πορείαν τῶν εἰσβολῶν καὶ ταξινομώντας ἀνάλογα τὰ γεγονότα τῶν εἰσβολῶν. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ τρόπος χειρισμοῦ ἦταν κληρονομία ἀπὸ τοῦ Ἑκαταῖου. Ἡ παρακίνησις, ποὺ ἔφερε στὰ «Περσικά» βιβλία τοῦ Χάρωνα καὶ τοῦ Διονυσίου, ἦρθε ἀπὸ τὸ γεωγραφικὸν ἔργον τοῦ Ἑκαταῖου καὶ κατὰ πάσαν πιθανότητα αὐτὸς ἦταν ὁ κύριος ὁδηγὸς τους γιὰ τὴν ἀνατολικὴν ἱστορίαν μέχρι τὴν Ἰωνικὴν Ἐπανάστασιν (499 π.Χ.).

Ἐπὶ πρῶτον μιὰ ἀκόμη παρατήρησις ποὺ ἐπιθυμῶ νὰ κάμω γιὰ τὴν χαμένη Ἱστορίαν τοῦ Διονυσίου. Ἦταν ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν καὶ ἔγραφε ὅταν ἡ Ἰωνία εἶχε ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τοῦ Περσικοῦ ζυγοῦ καὶ εἶχε προσχωρήσει ἐπὶ τὴν Συμμαχίαν τῆς Δήλου μετὰ τὴν προοπτικὴν νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Ἀθήναν. Ἡ ἱστορία τῆς Ἰωνίας δὲν ἦταν πολιτικὰ ἐνδοξὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια. Εἶχε ὑποταχθῆ ἐπὶ τὴν Λυδίαν

πρῶτα, στήν Περσία ἔπειτα. Εἶχε ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῶν Περσῶν καί ἀπέτυχε ἄδοξα. Εἶχε ἀναγκασθῆ νὰ βοηθήσῃ τὸν κυρίαρχό της στήν προσπάθειά του νὰ ὑποδούλωσῃ τοὺς ἐλεύθερους Ἕλληνες. Κρατοῦσε μιὰν ὄχι σημαντικὴ θέσῃ ἀνάμεσα στήν Περσία καί στήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ἐπομένως ἡ Ἴωνικὴ ἄποψῃ ἦταν κατ' ἀνάγκη διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ Σπαρτιατικὴ ἢ τὴν Ἀθηναϊκὴ ἄποψῃ. Καὶ οἱ Ἴωνες εἶχαν κάποιον λόγο νὰ αἰσθάνωνται ὅτι οἱ πράξεις τους ἦταν πάντα ἐκτεθειμένους σὲ παρερμηνεία καὶ ὅτι ἕνας ρόλος ὄχι πολὺ ἥρωικὸς μποροῦσε νὰ κερδίσῃ, ἐφόσον θὰ τοῦ ἀφηγοῦνταν αὐτοί.

Ὅπως δὴποτε ἡ ἱστορία τῆς Μεγάλῃς Εἰσβολῆς λεγόμενῃ στὴ Μίλητο θὰ εἶχε σημαντικὰ διαφορετικὸ χρωματισμὸ ἀπὸ κείνον ποὺ θὰ εἶχε, ἂν ἡ ἴδια ἱστορία λεγόταν στὰ Σοῦσα ἢ στήν Ἀθήνα. Μποροῦμε εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ πολέμου γραμμένη ἀπὸ τὸ Διονύσιον εἶχε μιὰν ἀξία γιὰ τὴν φιλοτιμία τῶν Ἴωνων, ὅτι στοὺς νικητὲς Ἕλληνες ἔδινε κάτι λιγότερο ἀπὸ ὅτι τοὺς ἄξιζε, ὅτι πιθανῶς ἔδινε στήν Περσία περισσότερο δίκιο ἀπὸ ὅσο θὰ ἔπαιρνε ἀπὸ Ἀθηναῖο Ἱστορικό. Αὐτὴ ἡ Ἴωνικὴ ἐξιστόρησῃ τοῦ Περσικοῦ πολέμου ἦταν — ἐπιτρέπεται νὰ τὸ ὑποθέσωμε — μιὰ πρόκλησῃ γιὰ τοὺς ἀνεπιφύλακτους θαυμαστές της Ἀθήνας. Θὰ δοῦμε στήν ἐπόμενη διάλεξῃ πῶς ἀντιμετωπίσθηκε μιὰ τέτοια πρόκλησῃ.

Ἐπάρχει ἕνας ἀκόμη συγγραφέας αὐτῆς τῆς πρώιμῃς σχολῆς ἱστορικῶν, ποὺ τ' ὄνομά του δὲν μπορῶ νὰ τὸ προσπεράσω, ὁ Σ κ Ὑ λ α κ α ς, Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Καρία. Χρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τὸ Δαρειο νὰ ἐξερευνήσῃ τὸ ροῦ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ καὶ δημοσίευσεν ἕνα ἀπολογισμὸ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐξερεύνησῃ. Ἀλλὰ αὐτὸς ἔγραψε ἀκόμη ἕνα ἔργο γιὰ τὴ σύγχρονή του ἱστορία μὲ κεντρικὴ μορφή τοῦ συμπατριώτη τοῦ Ἡρακλείδῃ, ποὺ ἦταν ἡγεμόνας στὰ Μύλασα τῆς Καρίας καὶ ἐγκατέλειπε τοὺς Πέρσους καὶ βοήθησε τοὺς Ἕλληνες κατὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Ξέρξῃ. Μιὰ τυχαία διαφωτιστικὴ πληροφορία γιὰ τοῦ Ἡρακλείδῃ μᾶς ἤρθε πρόσφατα ἀπὸ ἕνα ἀιγυπτιακὸ πάπυρον, ποὺ περιέχει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ Σώσουλον γιὰ τὸ δεύτερον Καρχηδονικὸν πόλεμον.¹⁴

Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἀναφέρεται σὲ ναυτικὴ δράσῃ, ἴσως στὴ ναυμαχία ποὺ ἐγένετο τὸ 217 στήν ἐκβολὴ τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου (Ἰσπανία). Ὁ συγγραφέας περιγράφει ἕνα σημεῖον ναυτικῆς τακτικῆς συγκρίνοντάς το μὲ συγκεκριμένη ἐνέργεια τοῦ Ἡρακλείδῃ, ποὺ ματαίωσε ἀντίστοιχὴ κίνησῃ φοινικικὴ στὴ ναυμαχία κοντὰ στὸ Ἀρτεμίσιον (480 π.Χ.). Τὸ ἐπεισόδιον δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον (μολονότι σὲ ἄλλο μέρος μνημονεύει τοῦ Ἡρακλείδῃ) καὶ ἴσως ἡ πληροφορία νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Σκύλακα.¹⁵ Κατὰ πόσον τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομασθῆ βιογραφικὸν δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἀλλὰ εἶναι τουλάχιστον ἀξιόμνημόνευτον ὡς τὸ ἀρχαιότερον ἑλληνικὸν βιβλίον, ἀπ' ὅσα ξέρομε, ποὺ παίρνει ἕνα ἄτομον ὡς ἐπίκεντρο ἱστορικῆς ἀφηγήσεως.

Δὲ θὰ ἀδικήσωμε τοὺς πρώτους αὐτοὺς ἱστορικούς, ἂν τοὺς χαρακτηρίσωμε εὐπιστοὺς καὶ ἄκριτους. Ὁ ἰκανὸς φιλολογικὸς κριτικὸς Διονύσιος ἀπ' τὴν Ἀλικαρνασσό, ποὺ ὡς τὴν ἐποχὴν του σώζονταν πολλὰ ἀπ' τὰ ἔργα τους, λέγει ὅτι σκοπὸς τους ἦταν ἀπλῶς νὰ συναρμολογήσουν καὶ νὰ δημοσιεύσουν

παραδόσεις και πληροφορίες, χωρίς να προσθέσουν ή να αφαιρέσουν τίποτε· και χαρακτηρίζει το ύφος τους καθαρό, σύντομο, κατάλληλο για το θέμα τους, απαλλαγμένο από τεχνικά στολίδια, όχι όμως αφρόντιστο και άχαρο.¹⁶

Η ιστορική κίνηση που εγκαινιάστηκε από τοῦ Ἑκαταῖο ἀπλώθηκε ὑστέρᾳ ἀπὸ λίγο πέρα ἀπὸ τὴν Ἰωνία στὴ γειτονικὴ Λυδία, ἡ ὁποία εἶχε διαποτισθῆ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ στὰ χρόνια τῶν τελευταίων Λυδῶν βασιλέων. Ὁ Λυδὸς Ξάνθος ἔγραψε στὰ Ἑλληνικὰ μιὰν ἱστορία τῆς χώρας του· γιὰ τὴ σύνθεση αὐτὴ χρησιμοποίησε τοπικὲς παραδόσεις καὶ ἴσως συμβουλευτήκε ἐπιγραφές πού ὑπῆρχαν στὰ ἀνάκτορα τῶν Σάρδεων.¹⁷ Ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστοριογραφίας αὐτὸς εἶναι λιγότερο σημαντικὸς ἀπὸ δύο ἄλλους συγγραφεῖς πού, ὅπως αὐτὸς, ἔγραψαν κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 6ου αἰ· αὐτοὶ εἶναι ὁ Ἀντίοχος ἀπὸ τὴς Συρακοῦσες καὶ ὁ Ἑλλάνικος ἀπὸ τὴ Λέσβο. Ὁ Ἀντίοχος συνέγραψε ἓνα ἔργο γιὰ τὴν Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τῆς Δύσεως. Ἐρεύνησε τὴν πρῶτη (παλιότερη) ἱστορία τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ τὴν ἴδρυση ἑλληνικῶν ἀποικῶν στὴς χώρες αὐτές. Μέχρι ἐδῶ πραγματευόταν τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς (καταγωγῆς), γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ κληρονόμησαν διαφέρον ἀπὸ τοὺς ἐπικούς προδρόμους τους· τῶν ἐπικῶν τοὺς μύθους συμπλήρωσαν καὶ τροποποίησαν οἱ ἱστορικοὶ σύμφωνα μὲ τοπικὲς παραδόσεις. (Ἀλλὰ ἡ ἐπικὴ ποίηση εἶχε ἐδῶ ἓνα τελευταῖο ἀπόγονο, τὸ ποίημα πού ἔγραψε ὁ Πανυάσης ἀπὸ τὴν Ἀλικαρνασσὸ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα μὲ θέμα τοῦ Ἰωνικοῦ ἀποικισμοῦ). Ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Ἀντίοχου βρῖσκεται στὸ ὅτι αὐτὸς ἔγραψε τὴ νεώτερη καὶ σύγχρονή (του) Ἱστορία γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Μία συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (τῶν ἀποικῶν) ἦταν ἓνα βῆμα γιὰ μία συνοπτικὴ Ἱστορία ὅλης τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ σύγχρονός του Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιος ἔδειξε καὶ προετοίμασε τὸ δρόμο γιὰ μιὰν ἀκόμη πρόοδο. Καὶ εἶναι σπουδαῖο νὰ συλλάβωμε τὴ σπουδαιότητά του γιὰ τὴ δική μας ἀνάπτυξη. Εἶναι συνήθεια νὰ τὸν κατατάσσουν μὲ τοὺς παλιότερους συνεχιστὲς τοῦ Ἑκαταίου, γιατί ἔγραψε στὴν Ἰωνικὴ Ἑλληνικὴ (διάλεκτο) καὶ πραγματικὰ κάλυψε ὅλους τοὺς τομεῖς πού καὶ ἐκεῖνοι εἶχαν κάλυψει. Ἀλλὰ αὐτὸς ἀνοίξε νέο δρόμο κι ἔγινε, ὅπως δηλώθηκε, ὁ «ἀκρογωνιαίος λίθος» γιὰ τὴν ἱστοριογραφικὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων. Τὸ πεδίο τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητάς του ἦταν μεγάλο. Ἐγραψε γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Περσίας, γιὰ τὰ ἥθη τῶν Βαρβάρων, γιὰ τὴν Μυθικὴ ἐποχὴ τῆς Ἑλλάδος, γιὰ τὴν ἴδρυση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στὴν Ἀσία, γιὰ τὴν μεταγενέστερη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἰδιαίτερα τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ κύριο ἐπίτευγμά του ἦταν ἡ συγκρότηση συστηματικῆς χρονολογικῆς σειρᾶς, πού ἀποτέλεσε τὸ θεμέλιο γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἔρευνα.

Τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας πρέπει νὰ εἶχε ἀπασχολήσει (πιεστικὰ) τὴν προσοχὴ τοῦ Ἑκαταίου, ὄχι μόνον ὅταν ἐρευνοῦσε τὴς Ἑλληνικὲς Γενεαλογίες, ἀλλὰ καὶ στὴ σπουδὴ τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ Ἀνατολικῆς Ἱστορίας. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν ἀνακαλύψει ἀκόμη σύστημα χρονολογήσεως τῶν γεγονότων. Ὅπως εἶδαμε, δὲν εἶχαν χρονολογικοὺς καταλόγους, ἐκτὸς ἀπὸ καταλόγους

ονομάτων όπως, οί κατάλογοι για τίς Ίερείεσ τῆσ Ἡρασ στοῦ Ἄργου, για τοῦσ Ἄρχοντεσ στήν Ἀθήνα,¹⁸ για τοῦσ Ίερείεσ τοῦ Ποσειδῶνα στήν Ἀλικαρνασσό. Καί ἦταν σπάνιο στοῦσ καταλόγουσ ἐκείνουσ ἕνα ὄνομα νά δίνει καί τήν ἀκριβῆ χρονολόγησιν κάποιου γεγονότου, ὅπωσ π.χ. ἡ θητεία τοῦ Σόλωνα (ἄρχοντα τῆσ Ἀθήνασ) πού αὐτομάτωσ πρόσφερε καί τή χρονολογία τῶν μεταρρυθμίσεῶν του. Ἐκτόσ ἀπ' αὐτέσ τίσ πολὺ πενιχρέσ καταγραφέσ τὰ μόνα χρονολογικά (στοιχεῖα) δεδομένα ἦταν οἱ Γενεαλογίεσ. Πρέπει νά ἦταν ὅμωσ πολὺ περίπλοκη περιπλοκή τὸ πῶσ οἱ γενεαλογικέσ μονάδεσ θά μπορούσαν νά ὑπολογισθοῦν σέ χρόνια. Στο τέλος καθιερώθηκε νά ὑπολογίζουν τρεῖσ γενεέσ 100 χρόνια, ὥστε ἡ γενεαλογική μονάδα ἦταν — περίπου 33 χρόνια. Ἀλλὰ ὑπάρχουν ἴχνη ἄλλου συστήματοσ πού ἐξίσωνε τή γενεά μὲ 23 χρόνια· τέτοια ἀρχὴ μπορούσε νά δώσῃ πολὺ διαφορετικὰ ἀποτελέσματα¹⁹ ὑπῆρχε κι ἄλλο σύστημα βασιμμένο σὰ 40 χρόνια για τήν κάθε γενιά. Εἶναι πιθανὸ πῶσ ὁ Ἐκαταῖοσ για τὸ πιὸ μακρινὸ παρελθὸν ὑπολόγιζε γενικά μὲ γενιέσ, ὄχι μὲ χρόνια (σὰ μονάδεσ). Ἀλλὰ για τή σύγχρονη ἱστορία εἶχε πολὺτιμα βοηθητικὰ στοιχεῖα μὲ ἀκριβολογικὸ χαρακτήρα. Οἱ ἀνατολικέσ μοναρχίεσ εἶχαν ἀκριβῆ μέθοδο ὑπολογισμοῦ, τὰ χρόνια βασιλείασ τῶν βασιλέων· καί εἶχαν σωθῆ καταγραφέσ γεγονότων χρονολογημένεσ μ' αὐτοῦ τοῦ τρόπο. Αὐτέσ οἱ χρονολογίεσ παραλληλίζονταν συγχρονιστικά μὲ γεγονότα τῆσ Ἑλληνικῆσ Ἱστορίασ· ἔτσι καθορίστηκε ἕνασ ἀριθμὸσ χρονολογιῶν, πού ἔγιναν ὀρόσημα, ὅπωσ π.χ. ἡ κατάληψη τῶν Σάρδεων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι πιθανὸ πῶσ ὁ Ἐκαταῖοσ χειρίστηκε τὸ ζήτημα τῶν χρονολογιῶν πιὸ προσεκτικά ἀπὸ τοῦ Ἡρόδοτου· ἡ θεμελιακὴ σημασία τοῦ ζητήματοσ δὲν εἶχε κατανοηθῆ κι ἀργότερα ἀκόμη.

Τὸ πρόβλημα πού ἀνέλαβε νά λύσῃ ὁ Ἑλλάνικοσ ἦταν νά συγκροτήσῃ πλήρεσ χρονικὸ τῆσ Ἑλληνικῆσ Ἱστορίασ μὲ τή βοήθεια τῶν γενεαλογιῶν, καταλόγων σὰν ἐκεῖνο τὸν κατάλογο τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων στήν Ἀθήνα. Εἶναι δυνατὸ νά εἶχαν γίνει ἤδη προσπάθειεσ, για νά ἀντιμετωπίσουν αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὰ θεωρητικὸ πρόβλημα. Ὁ Χάρωνασ εἶχε συρράψει ἕνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο «Ἵροι». Γενικά εἰκάζουν ὅτι ἐπρόκειτο για μιὰ τοπικὴ ἱστορία ἢ ἕνα χρονικὸ τῆσ γενετικῆσ του. Ἀλλὰ τὰ ἀποσπάσματα (πού σώθηκαν) ὑποδηλώνουν μιὰ σκοπιὰ εὐρύτερη ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆσ Λαμψάκου. Ἴσως τὸ ἔργο ἀποτελοῦνταν ἀπὸ χρονικά χρονολογημένα μὲ βάση τοῦσ ἐτήσιοσ ἀρχοντεσ τῆσ Λαμψάκου, ἀλλὰ ἀνέφερε τόσο τοπικά γεγονότα ὅσο καί ἄλλα μὲ γενικότερο ἱστορικὸ διαφέρον. Ἐνα ἀντίστοιχο φαινόμενο ἔχομε σὰ πολυάριθμα μεσαιωνικά χρονικά πού ὑπηρετοῦν ταυτόχρονα καί τοπικὴ καί γενικὴ ἱστορία. Τὰ χρονικά του Paderborn²⁰ π.χ. ἰδιαίτερα ἀφηγοῦνται τὰ ζητήματα τοῦ Paderborn ἀλλὰ καί ἀναφέρουν γενικὴ ἱστορία τῆσ Δυτικῆσ Αὐτοκρατορίασ. Αὐτὸ εἶναι μόνο μιὰ εἰκασία²¹ καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔμεινε για τὸν Ἑλλάνικο, ἔστω καί ἂν βοηθῆθηκε ἀπὸ προηγούμενεσ προσπάθειεσ, τὸ νά πραγματοποιήσῃ τή συγκρότησιν ἑνὸσ χρονικοῦ, πού βρῆκε ἀποδοχὴ στίσ γενικέσ γραμμέσ του καί μὲ τή σειρά του ἐπηρέασε τήν παραπέρα χρονολογικὴ σπουδῆ. Τὸν κατάλογο τῶν Ίερειῶν τῆσ Ἡρασ στοῦ Ἄργου τοῦ ἔκαμε πλαίσιο (χρονολογικὸ) για τὸ δικὸ του γενικὸ

χρονικό της Ελλάδος.²² Ο ίδιος συνέγραψε επίσης ένα χρονικό της ιστορίας της Αττικής, στο οποίο τα γεγονότα χρονολογούνται εύλογα με βάση τους ετήσιους άρχοντες από το έτος 683 - 2 και αργότερα. Στην πρώτη του μορφή το έργο αυτό έφθανε ως το 404 π.Χ.²³ Έπειτα από τον καθορισμό του Πελοποννησιακού πολέμου ο συγγραφέας συνέχιζε ως το 404 π.Χ. Ο σχολιασμός των γεγονότων ήταν σύντομος, αλλά όχι χωρίς κάποιο πολιτικό χρωματισμό, που προκαλούσε συμπάθεια για τον Αθηναϊκό δημοκρατικό ένθουσιασμό.

Χωρίς να προχωρήσωμε σε λεπτομερειακή κριτική για τη μέθοδο του Έλλάνικου, αρκετό είναι να είπωθῆ τοῦτο: παραγνωρίζοντας τὸ χαρακτήρα τῶν μυθικῶν παραδόσεων ὑψωσε ἕνα μεγαλοφυῆς οἰκοδόμημα πάνω σὲ θεμέλια, πὸν δὲν εἶχαν καμιά σταθερότητα. Ἀκόμα, καὶ οἱ πιὸ ἀκριβεῖς γενεαλογίαι, δὲ μποροῦσαν οὔτε κατὰ προσέγγιση νὰ καθορίσουν ἀπόλυτες χρονολογίαι· ἐπιπλέον οἱ γενεαλογίαι ἦταν γεμάτες ἀσυνέπειαι, πὸν ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδηθοῦν με ἀυθαίρετες προσθήκαι τροποποιήσεις. Ἀκόμη καὶ ἐντελῶς πρόσφατα γεγονότα, πὸν δὲν εἶχαν πρὸς στιγμή καταγραφῆ, μποροῦσαν νὰ παρουσιάσουν ἀνυπέρβλητες σχεδὸν δυσκολίαι στὸ χρονογράφο. Μία περίπτωση, πὸν μποροῦμε νὰ τὴν ἐλέγξωμε, θὰ δείξη παραστατικὰ πόσο ἐπικίνδυνη ἦταν ἡ πορεία τοῦ Έλλάνικου. Ἄν εἶχε συμβουλευθῆ μιὰν ὀρισμένη ἐπιγραφῆ, πὸν ἔμεῖς εὐτυχῶς ἔχομε ἀνακαλύψει, θὰ μποροῦσε νὰ διαπιστώσῃ πῶς μερικὰ στρατιωτικὰ γεγονότα πὸν ἐκεῖνος περιέλαβε στὸ χρονικὸ του συνέβηκαν στὴν ἴδια ἐτήσια θητεία ἑνὸς ἀρχοντα, πὸν ἀντιστοιχεῖ στὸ β' μισὸ του 459 καὶ τὸ α' μισὸ του 458 π.Χ. Ἐπειδὴ ἀγνοοῦσε τὴν ἐπίσημη αὐτὴ μαρτυρία, ἐκεῖνος διένειμε αὐτὰ τὰ γεγονότα σὲ τρεῖς θητεῖαι ἀρχόντων.²⁴ Καὶ ὅμως αὐτὰ τὰ γεγονότα συνέβηκαν στὴ διάρκεια τῆς δικῆς του ζωῆς. Ὅλες οἱ χρονολογίαι του γιὰ τὰ 35 χρόνια ἔπειτα ἀπὸ τὸν Περσικὸ πόλεμο ἦταν ἀυθαίρετες, καὶ αὐτὸ φανερῶνει παραστατικὰ πόσο ἀβάσιμες εἶναι οἱ ἀκριβεῖς χρονολογίαι, ὅταν λείπουν γραπτὰ μνημεῖα. Τὸ παράδειγμα πὸν ἔχω δώσει ὑποδηλώνει καὶ μιὰν ἄλλη παρατήρηση: ὑπῆρχαν πολυάριθμες πλάκες στὴν Ἀθήνα με ἐπίσημες ἐπιγραφές καὶ χρονολογημένες ἀκριβῶς, ἀπὸ τίς ὁποῖαι, ἂν εἶχαν διασωθῆ ὅλες, ὁ σημερινὸς μελετητῆς θὰ μποροῦσε νὰ συγκροτήσῃ χωρὶς δυσκολία καὶ με ἀπόλυτη βεβαιότητα ἕνα ἀκριβὲς χρονικὸ τῆς Αθηναϊκῆς ιστορίας κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ. Ἀλλὰ ὁ Έλλάνικος δὲ σκέφθηκε ποτὲ νὰ τίς ἀναζητήσῃ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἔμοιαζε με τοὺς πιὸ πολλοὺς Έλληνες ιστορικούς. Οἱ Έλληνες χρησιμοποιοῦσαν τέτοια μνημεῖα, ὅταν τὰ συναντοῦσαν μπροστὰ τους, ἀλλὰ κατὰ κανόνα δὲν τὰ ἀναζητοῦσαν συστηματικὰ. Ἦταν ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐργασία τους κοπιαστικὴ; Εἶναι ἀξιοσημείωτο πῶς ὁ Θουκυδίδης μιὰν ἐπιγραφῆ τοῦ 6ου αἰ., πὸν παραθέτει τὸ περιεχόμενό της, τὴν περιγράφει σὰ γραμμένη με πολὺ ἀμυδρὰ στοιχεῖα.

Καὶ ὅμως ἕνα μέρος τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς, τὸ ὁποῖο σώζεται, φαίνεται στὸ σημερινὸ ἐπιγραφολόγο πολὺ εὐανάγνωστο, ἔπειτα ἀπὸ 2.000 χρόνια καὶ πλέον. Ὅταν κατανοήσωμε τὴ φύση τῶν δεδομένων καὶ τίς μεθόδους τῶν πρώτων «χρονολογιστῶν», πὸν τὰ μεγαλοφυῆ κατασκευάσματά τους καθόρισαν τὴν ὑπάρχουσα παράδοση, δύσκολα θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀμφισβητήσωμε τὸ

συμπέρασμα, στο οποίο κατέληξε ο Mahaffy πριν από 25 χρόνια, ότι δεν υπάρχουν ξεακριβωμένες χρονολογίες στην ελληνική ιστορία πριν από το 7ο αιώνα π.Χ.²⁵ Για τον 7ο και για τον 6ο αιώνα υπάρχουν λίγες μόνο. Δεν μπορούμε να πούμε πώς ένα καθαρό και ακριβές χρονικό αρχίζει πριν από το 445 π.Χ., το χρόνο που συμφωνήθηκε η Τριακονταετής Ειρήνη.

Είναι λυπηρό το ότι οι πρώτοι ιστορικοί δεν μπόρεσαν να καταλάβουν πόσο επιθυμητό ήταν να υπολογίζουν το χρόνο με βάση μιαν πάγια χρονολογική αφετηρία. Οι πρακτικοί Ρωμαίοι χρονολογούσαν τα γεγονότα παίρνοντας σαν αφετηρία την Κτίση της Ρώμης (από Κτίσεως Ρώμης ab urbe condita). Οι Έλληνες θα μπορούσαν να υιοθετήσουν π.χ. το χρόνο εισβολής του Ξέρξη. Και θα μπορούσαν να χρονολογούν πριν ή έπειτα, π ρ ο τ ω ν Μ η δ ι κ ω ν κ α ι μ ε τ ά τ α Μ η δ ι κ ά, όπως κάνουμε με το δικό μας χρονολογικό σύστημα. Αλλά το πιο εύλογο και το πιο καλό χρονολογικό σημείο αφετηρίας ίσως μπορούσε να είναι ο Τρωϊκός Πόλεμος. Δε θα πείραζε στο ελάχιστο το ότι η πραγματική χρονολογία του γεγονότος αυτού δεν μπορούσε να είναι γνωστή με βεβαιότητα, εφ' όσον αυτή θα υπολογιζόταν σαν αφετηρία. Και η σημερινή χρονολογία από τη γέννηση του Χριστού δεν είναι η αληθινή ή αληθινή χρονολογία δεν μπορεί να βεβαιωθεί αλλά αυτό δε μειώνει την ωφελιμότητα της συμβατικής χρονολογίας μας. Κάπου κάπου, εἴν' ἀλήθεια, ο Τρωϊκός Πόλεμος χρησίμευσε σαν χρονολογία αναφοράς από τους ιστορικούς του 5ου αιώνα.²⁶ και είναι λυπηρό ότι ο Έλλάνικος δεν υιοθέτησε συστηματικά αυτήν τη μέθοδο υπολογισμού. Οι θητείες των αρχόντων και των ιερέων δεν είναι μόνο χονδροειδής μέθοδος, αλλά και δε γεννάει στην ψυχή την ιδέα της χρονολογικής σειράς. Γιατί είναι δυνατό να παρατηρηθεί πως όταν οι χρονολογίες εκφράζονται με τακτικούς αριθμούς προχωρώντας από ένα ορισμένο χρόνο, όχι μόνο ο λογαριασμός απλουστεύεται, αλλά και οι αριθμοί γεννούν μιαν καθαρή ιστορική προοπτική στην ψυχή.

Αλλά αναγνωρίζοντας τα ελαττώματα και στο μηχανισμό και στη μέθοδο του Έλλάνικου, που επιχείρησε το αδύνατο, πρέπει να το πιστέψωμε ότι έδωσε τα πλαίσια ενός ιδεατού χρονολογικού συστήματος, που έπρεπε να αγκαλιάσει όλα τα γνωστά γεγονότα της ιστορίας. Και αν αυτός καθιέρωσε πολλές σφαλερές χρονολογίες, είναι πιθανό επίσης ότι διέσωσε αρκετές, που ήταν σωστές.

5. Συμπέρασμα.

Να ανακεφαλαιώσωμε:

1. Την Ιστορική σπουδή του παρελθόντος τους οι Έλληνες την άρχισαν από την έπική παράδοση και ήταν συνέχεια του έργου των τελευταίων έπικών ποιητών. Η παράδοση των Όμηρικων και των Ησιόδειων ποιητών διατήρησε τον έλεγχο της μέχρι το τέλος. Ότι θα μπορούσαμε να ονομάσωμε μεταμυθική ή ιστορική περίοδο συγχέεται με τη μυθική περίοδο μέσω των γενεαλογιών· οι

υπάρχουσες οικογένειες τῆς Ἑλλάδος συνδέονταν σὲ συγγένεια αἵματος μὲ τοὺς ἥρωες καὶ ἀπ' ἐκεῖ μὲ τοὺς θεοὺς. Ἡ γενεαλογικὴ γραμμὴ, ποὺ βρισκόταν στὴ βάση τοῦ ἱστορικοῦ τους οἰκοδομήματος, ἐμπόδισε τοὺς Ἕλληνες νὰ τραβήξουν μιὰ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὴ μυθικὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ. Οἱ ἱστορικοί, ποὺ πλησίασαν τὸ πρόβλημα, ποτὲ δὲν πῆγαν πέρα ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῶν λεπτομερειῶν καὶ τὴν ὀρθολογιστικὴ ἐξήγηση τῶν θαυμάτων.

2. Ἀλλὰ τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ ἡ σπουδὴ τῆς μυθολογικῆς παραδόσεως ἀρχισε νὰ παίρῃ περισσότερο κριτικὸ χαρακτῆρα, τὸ διαφέρον τῶν Ἑλλήνων ἀπλώθηκε στὴ «νέα» ἱστορία καὶ στοὺς θεσμοὺς τῶν μὴ Ἑλληνικῶν πόλεων· ἐδῶ πιά βρισκόταν σὲ περιοχὴ ὄχι μυθικὴ, ἀλλὰ ἱστορικὴ. Αὐτὸ τὸ πνευματικὸ κίνημα γεννήθηκε στὴν Ἰωνία· ἡ κύρια αἰτία του ἦταν ἡ Περσικὴ κατάκτηση καὶ ἡ συνακόλουθη ἐπαφὴ τῶν Ἰώνων στοχαστῶν μὲ τὴν ἀνατολικὴ ἱστορία. Ἡ γέννηση τῆς Ἰωνικῆς ἐπιστήμης (φυσικῆς), ὄχι μόνον προώθησε τὸ πνεῦμα τῆς κριτικῆς, ἀλλὰ, καὶ προκάλεσε διαφέρον γιὰ τὴ γεωγραφία, γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς ὁποίας πρόσφερε εὐκαιρίες ἡ νέα πολιτικὴ κατάσταση τῆς Ἰωνίας· ἀλλὰ ἀρχικὰ ἦταν τὸ νέο θέαμα τῆς ἀνατολικῆς ἱστορίας ποὺ ὀδήγησε στὴ γέννηση τῆς Ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Ἀπὸ τὴ «νέα» ἱστορία τῆς Ἀνατολῆς ξεκίνησαν οἱ Ἕλληνες, γιὰ νὰ φθάσουν στὴ σπουδὴ τῆς «νέας» ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἡ σύγκρουση μὲ τὴν Περσία στὰ πρῶτα 20 χρόνια τοῦ 5ου αἰῶνα τοὺς ἐξώθησε ν', ἀρχίσουν νὰ γράφουν ἱστορίες τῆς ἐποχῆς τους. Ἀκόμη περισσότερο, ὅπως θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω πληρέστερα στὴν ἐπόμενη διάλεξη, ἡ ἐπαφὴ τους μὲ τὶς παραδόσεις τῶν μὴ Ἑλληνικῶν χωρῶν μέσα στὸ Περσικὸ Κράτος υπέβαλε στοὺς Ἕλληνες ἓνα καινούριο εἶδος κριτικῆς τῶν δικῶν τους μυθικῶν παραδόσεων. Καὶ στὰ τρία πεδία, τῆς «ἀρχαίας», «νέας» καὶ «σύγχρονης» ἱστορίας, ὅπως καὶ στὸ συγγενικὸ χῶρο τῆς γεωγραφίας, πρωτοπόρος ἦταν ὁ Ἑκαταῖος· ἡ πρωτοτυπία του βρίσκεται στὸ ὅτι ἀνταποκρίθηκε στὴν παρακίνηση ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὸ μὴ Ἑλληνικὸ κόσμο.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἑλλάνικου, ὁ ὁποῖος συνέλαβε τὴν ἰδέα γιὰ μιὰ γενικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς χρονολογήσεώς της, μᾶς ἔφερε σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ξαναγυρίσωμε πίσω, γιὰ νὰ ἐξετασωμε τὸ ἔργο ἑνὸς συγγραφέα πιὸ μεγάλου ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ σήμερα κίνησαν τὴν προσοχὴ μας. Παρατηρήσαμε μόνον ἐκεῖνα τὰ φωτεινὰ σημεῖα — ἀπομακρυσμένα μέσα στὸ χρόνο — ποὺ σχηματίζουν τοῦ Ἰωνικὸ Ἀστερισμό. Τώρα ἔχομε νὰ μελετήσωμε ἓνα ἀστὲρι πρῶτου μεγέθους, ποὺ εἶναι ἀκόμη φωτεινὸ ὅπως πάντα. Ὁ Ἡρόδοτος (δὲν πρέπει νὰ τὸν ὀνομάζωμε Ἴωνα) θὰ εἶναι τὸ θέμα μας στὴν ἐπόμενη διάλεξη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσίοδου περιέχει τὴν πρώτη χονδροειδῆ ἰδέα τῆς ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ μὲ τὸ μῦθο τῶν Πέντε Ἐποχῶν τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι φανερὸ πῶς συνεχίζει καὶ

τροποποιεί μια παλιότερη παραλλαγή που μιλούσε για Τέσσερες Έποχές. Η φανταστική σύλληψη, που χώριζε την ηλικία της ανθρωπότητας σε τέσσερες εποχές με όνομασίες παρμένες από ισάριθμα μέταλλα, βελτιώνεται με την παρεμβολή μίας ακόμη εποχής, τῶν Ὀμηρικῶν Ἡρώων, πρὶν ἀπὸ τὴν τελευταία, τὴν ἐποχὴ του σιδήρου.

2. Γι' αὐτὴ τὴ σύνδεση ὁ Mahaffy σημειώνει «ἀγωνιώδης προσπάθεια νὰ παρουσιάσουν κληρονομικὰ δικαιώματα ὅλων τῶν σφετεριστῶν ἐξουσίας σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας» (Prose Writers), 1, 10).

3. Ἡ κύρια πηγὴ γιὰ τὸν Ἀριστέα εἶναι ὁ Ἡρόδοτος (IV, 13 - 16). Ἡ χρονολογία πού μνημονεύεται ἐκεῖ (κέφ. 15) : «πρὶν 240 χρόνια» εἶναι βέβαια ἡ χρονολογία πού θεμελιώθηκε ἡ Κύζικος καὶ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει γιὰ νὰ προσδιορισθῇ ἡ χρονολογία συγγραφῆς τοῦ 4ου βιβλίου τοῦ Ἡροδότου, 440 π.Χ.

4. Πιστεύεται ὅτι τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ ἓνας ἄλλος Ἕλληνας στ Δύση, ὁ Θεαγένης ἀπὸ τὸ Ρήγιο, προσπαθοῦσε νὰ ἐρμηνεύσει τοῦ Ὀμηρο ἀλληγορικά. Σύμφωνα μὲ τοῦ Τατιανὸ (Adv. Graecos, 31) αὐτὸς ἔζησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Καμβύση καὶ ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔγραφε γιὰ τοῦ Ὀμηρο καὶ χρησιμοποίησε πρῶτος τὴν ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἡράκλα (Bekker, Anecd. Gr. 729) εἰκάζει ὅτι αὐτὸς ἀσχολήθηκε μὲ τὴ γραμματικὴ.

5. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἔγραψε δύο ἐπικά ποιήματα μὲ ὑποθέσεις ἱστορικῆς — γιὰ τὴν Κολοφῶνα, τὴ γενέτειρά του, καὶ γιὰ τὸν ἀποικισμό τῆς θετῆς πατρίδας του, τῆς Ἑλέας. Ἀλλὰ δὲ σώθηκε κανένα ἴχνος ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔργα. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζαμε πῶς χειριζόταν, ἐκεῖνος ὀρισμένες παραδόσεις.

6. Φαίνεται πιθανὸ πῶς ἀπὸ τὸ γεωγραφικὸ ἔργο τοῦ Ἐκαταίου δανείσθηκε ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἐξήγηση τοῦ μύθου πού ἔλεγε πῶς τὸν Κύρο τὸν ἀνέθρεψε μία σκύλα· αὐτὸς ὁ μύθος ὑποδηλώνει — ἔγραψε ὁ Ἡρόδοτος — ὅτι τὸν βύζαξε κάποια γυναίκα πού λεγόταν Σρακο καὶ τὸ ἴδιο ὄνομα στὴ γλώσσα τῶν Μήδων σημαίνει Σκύλα.

7. Κύριες πηγές γιὰ τοῦ Κάδμο : Διονύσιος ἀπὸ τὴν Ἀλικαρνασσό, Περὶ Θουκ. 23. Στράβων, 1, 2, 6. Πλίνιος Ν. Η. V, 31, VII, 56. Ἰώσηπος C. Ap. I, 2. Σουΐδας, στὴ λέξη Κάδμος. Τὰ χωρία τοῦ Στράβωνα καὶ τοῦ Πλίνιου δείχνουν ὅτι ἡ δημιουργία τῆς πεζογραφίας συνδεόταν μὲ τὸ ὄνομα ἄλλοτε τοῦ Κάδμου καὶ ἄλλοτε τοῦ Φερεκύδη (ἀπὸ τὴ Σύρο). Αὐτὸ ἦταν βέβαια ἀποτέλεσμα Ἀλεξανδρινῆς ἐρευνας. Ἀπὸ τὸ Διονύσιο μαθαίνομε ὅτι ἓνα μακρὸ ἔργο πού ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Κάδμου, δὲν τὸ θεωροῦσαν γνήσιο. Μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε ὅτι ἦταν νόθο ἔργο, ἀλλὰ φαίνεται πάρα πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ θέμα του ἦταν τὸ ἴδιο μὲ κάποιο ἄλλο πολὺ φημισμένο ἔργο πού εἶχε χαθῆ πρὶν ἀπὸ πολὺ καιρό. Ὡστε, νομίζω, μποροῦμε μὲ πολὺ βεβαιότητα νὰ δεχθοῦμε τὴν πληροφορία τοῦ Σουΐδα (εἴτε ἀπὸ τὸν ψευτο - Κάδμο προέρχεται εἴτε ἀπὸ Ἀλεξανδρινὴς πηγές) ὅτι ὁ Κάδμος συνέθεσε «Κτίση Μιλήτου καὶ τῆς ὅλης Ἰωνίας». Ἀπὸ τὸ Διονύσιο ἀκόμη συμπεραίνομε ὅτι ὁ Κάδμος ἀνήκε σὲ μία γενεὰ ἀρχαιότερη ἀπὸ τὸν Ἐκαταίο. Ἡ μεταθανάτια ἀντιδικία ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὸν Φερεκύδη γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς λογοτεχνικῆς πεζογραφίας παρουσιάζεται κατὰ τὸ α' μισό του 6ου αἰῶνα π.Χ. γιὰ τὸ Ἀναξίμανδρου τὸ πεζὸ δοκίμιο «Περὶ Φύσεως» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μεταγενέστερο ἀπὸ τὸ 550 π.Χ· δὲς Gomperz Griechische Denker I. σ. 41.

8. Τὰ ἀποσπάσματα δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐκτιμήσωμε τὸ ὕφος του. Κατὰ τὸν Ἐρμογένη (De gen. die. II. 12) ἡ πρόζα του εἶχε χάρη, ἀλλὰ στὴ σύνθεσή του ἦταν λιγότερο προσεκτικὸς ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο.

9. Wilamowitz - Mollendorff, Isyllos, 65. Στὴ θέση τοῦ μύθου γιὰ τοῦ Κέφαλο καὶ τὴν Πρόκρη, πού διηγοῦνται οἱ ἔπικοι, ὁ Φερεκύδης διηγεῖται ἐκεῖνο πού φαίνεται οἰκογενειακὴ παράδοση γιὰ τοὺς Κεφαλίδες. Bertsch, Pherek. Studien, σ. 2.

10. Ὁ Murray ἔχει ἓνα ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα γιὰ τοῦ Ἡροδότο στὸ ἔργο του : History of Greek Literature, σελ. 127 κ.έ.

11. Οἱ Ὀροι του (βλέπε παρακάτω σελ. 29) φαίνεται πῶς εἶχαν δημοσιευθῆ μετὰ τὸ 465-4 π.Χ. Σύγκρινε τὸ ἄρθρο τοῦ Schwartz στὴν Pauly-Wissowa. Ἀδυνατῶ νὰ βρῶ ὅποιαδήποτε ἀπόδειξη πῶς τὰ «Περσικά» ἦταν ἀπλῶς ἓνα κομμάτι ἀπὸ τοὺς «Ὀρους».

12. Αυτό είναι το πιο λογικό συμπέρασμα από την «Επιστολή στον Πομπήιο»(του Διονυσίου 3, 7.): Έλλανίκου τε και Χάρωνος την αυτήν υπόθεσιν (ώς ο Ηρόδοτος) προεκδεδωκότων· (Τὰ Περσικά του Έλλανίκου δὲ μπορεῖ νὰ ἦταν προγενέστερα ἀπὸ τὴ σύνθεση τοῦ Ἡροδότου, βιβλ. VII -IX).

13. Ἐνα ἀπόσπασμα τοῦ Διονυσίου (Περσικά) ἔχει διασωθῆ στα σχόλια τοῦ Ἡροδότου : III. 61 (ὁ μάγος Πατιζειίθης) : Διονύσιος ὁ Μιλήσιος Πανξούθην ὀνομάζεσθαι τοῦτον λέγει. Βλ. Stein's, Herodotus (ed. 1869 - 71) τόμ. II, 6.438. Μνημονεύω τὸ μεμονωμένο αὐτὸ ἀπόσπασμα, ἐπειδὴ δὲ φαίνεται στὰ Fr. H. G. τοῦ Muller.

14. Ἐκδοση, ἐρμηνεία, σχόλια τοῦ Wilcken (Hermes, XII σ. 103 κ.έ. 1906).

15. Γί' αὐτὸ τὸ ἔργο ἰδὲς Gutschmid, Kleine Schriften, iv σ. 144, ὁ ὁποῖος νόμισε ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι μέρος μεγάλου ἔργου. Ἐπίσης Wilcken ὅπ. παραπ. σ. 125-6.

16. De Thucydide, 5. Ὁ Διονύσιος διακρίνει χρονολογικὰ τρεῖς ὀμάδες ἱστορικούς : (1) Κάδμος, πὺν ἐκεῖνος τὸν σχετίζει μὲ τοῦ Ἀριστέα. (2) Εὐδήμος, Δημοκλῆς, Ἐκαταῖος, Ἀκουσίλαος, Χάρωνας, Μελησαγόρας (ἴσως ὁ Διονύσιος ὁ Μιλήσιος ἔχει παραλειφθῆ ἀμέσως ἔπειτα ἀπὸ τοῦ Ἐκαταῖο). (3) Ἑλλάνικος, Ξενομήδης, Ξάνθος καὶ «ἄλλοι σύχνοι».

17. Gutschmid, Kleine Schriften IV σ. 307 κ.έ.

18. Βλ. Ἡρόδοτος, I, 7 : 22 γενεές = 505 χρόνια.

19. Ὁ θεσμὸς τῶν ἐννέα Ἀρχόντων ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ 683/2 π.Χ. Οἱ ἐννέα ἄρχοντες ὑποκατέστησαν τὸ παλιότερο πολίτευμα τῆς Βασιλείας. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς λεγόταν «Ἐπώνυμος Ἀρχων» καὶ μὲ τὸ ὄνομα του ὀνόμαζαν καὶ τὸ ἔτος τῆς θητείας του (ὑπόψη ὅτι ἡ θητεία του, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ὀκτώ, διαρκοῦσε ἕνα χρόνο), π.χ. «ἐπὶ ἄρχοντος τάδε» σήμαινε : τὴ χρονιά πὺν Ἐπώνυμος Ἀρχων ἦταν ὁ τάδε. Βλ. καὶ J. B. Bury, History of Greece (ed. Macmillan, 1955), σ. 169.

20. Πόλη τῆς Δύτ. Γερμανίας στὴν ἐπαρχία τῆς Βεσφαλίας (Σ. τ. Μ.)

21. Τοῦ Seeck. KLIO , IV. σ. 288 - 290. Δὲν ἔχομε κανένα στοιχεῖο γιὰ νὰ εἰκάσωμε τὴν ἀποψη τοῦ ἔργου «Ἵροι τῆς Σάμου» τοῦ Εὐγένωνα.

22. Ὁ Kullmer ἀναφέρει (σ. 52) τοῦ πόλεμο Ἀμπρακιωτῶν καὶ Α-καρνάνων τοῦ 429 π.Χ.

23. Βλέπε Lehmann - Haupt στὴν KLIO VI, σ. 127 κ.έ. Ὁ Ἀπολλόδωρος χρησιμοποίησε τὴν προηγούμενη ἔκδοση.

24. Μποροῦμε νὰ εἴμαστε ἀληθινὰ βέβαιοι ὅτι οἱ χρονολογίες τοῦ Ἐφορου καὶ τοῦ Διόδωρου γιὰ τὴν περίοδο τῆς 50/ετίας βασιζόνταν στὸν Ἑλλάνικο, καθότι ὁ Ἐφορος δὲν μπορεῖ νὰ τὶς ἔχη τροποποιήσει σύμφωνα μὲ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Θουκυδίδη. Γιατί ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἑλλάνικος φαίνεται πὺς ἦταν οἱ μόνοι ἱστορικοὶ τοῦ 5ου αἰ., πὺν πραγματεύθηκαν τὴν περίοδο ἐκείνη. Ὁ Διόδωρος κατανέμει σὲ τρία χρόνια 460 - 59, 459 - 58, 458 - 7 τὰ γεγονότα στὴν Αἴγυπτο, στὴν Ἡλεία, στὴν Αἴγινα καὶ στὰ Μέγαρα, τὰ ὁποῖα συνέβηκαν τοῦ ἴδιο πολιτικὸ χρόνου 459 - 8, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ πολὺ γνωστὴ Ἐρεχθίδα Πλάκα (C. I. A. I, 433).

25. Τὸ πρόβλημα τοῦ πρώτου καταλόγου Ὀλυμπιονικῶν πὺν κατέγραφε ὁ Ἰππίας ἀπὸ τὴν Ἡλεία χωρὶς ἀξιόπιστα δεδομένα ἔχει συζητηθῆ πρόσφατα ἀπὸ τοῦ A. Korte (Hermes, XXXIX, σ. 224 κ.έ., 1904), ὁ ὁποῖος ἐπιβεβαιώνει τὰ κύρια σημεῖα τῶν συμπερασμάτων τοῦ Mahaffy.

26. Ἡρόδοτος II 145 πρὸς τὸ τέλος τοῦ κεφ.